

Anmeldelser

Aage Hansen: Den lydlige udvikling i dansk fra ca. 1300 til nutiden. I. Vokalismen. II. Konsonantismen. G. E. C. Gad. 1962. 1971. 426 s., 517 s.

Aage Hansen skriver i sit forord, at han som ung kandidat begyndte at samle materiale til en dansk lydhistorie, der skulle afløse Torp og Falk, *Dansk-norsk-ens lydhistorie* (1898), som han ikke fandt tilfredsstillende, men opgav denne plan, da Brøndum-Nielsens *Gammeldansk Grammatik* begyndte at udkomme i 1928. Undervisning ved Aarhus Universitet i 1953 og følgende år førte til en genoptagelse af arbejdet.

Der er, som forf. skriver, et vist sammenfald med *Gammeldansk Grammatik*, idet det for den ældre tid er de samme kilder, der benyttes; men han mener, at de to værker supplerer hinanden, og den erfaring vil brugerne også gøre. Afgrænsningen er forskellig: Aage Hansen behandler ikke de lydudviklinger, der ligger før 1300, og for tiden efter 1400 benytter han kun de tekster, der ligger på »rigssprogslinien« (i andet bind er denne afgrænsning dog modificeret). Til gengæld fører han fremstillingen op til nutiden, og han giver en fyldig behandling af ældre nydansk, ikke mindst det 16. årh.'s sprog. Endvidere har han kunnet udnytte de udgaver, der er udkommet i de forløbne årtier, således variantapparatet i *Danmarks gamle Landskabslove* og (især i bd. 2) den stencilerede udgave af de utrykte diplomer.

Formålet med de to værker er forskelligt: Brøndum-Nielsen behandler de lydudviklinger og tendenser, der er atteret i de gammeldanske tekster, uanset om de fortsættes i rigsmålet eller er dialektale, eller måske ikke kendes i nutiden. Aage Hansen skildrer de lydudviklinger, der førte til vort rigssprog, og han nævner Lis Jacobsens disputats *Studier til det danske Rigssprogs Historie* (1910) som det første arbejde, hvor denne opgave er taget op. Han opstiller korrespondenserne mellem nutidens talesprog og de gammeldanske former (d. v. s. den udtale, som skriftformerne må antages at svare til). Former, som er gået af brug, følges op gennem tiden ved anførelse af skrivemåder, grammatikernes oplysninger osv.

Også metoden er forskellig: Brøndum-Nielsens grundlag er reglerne for lydovergangen; former, der ikke er lydrette, gøres til genstand for udførlig behandling i anmærkninger, der undertiden bliver til hele små afhandlinger. Aage Hansen beskriver udviklingen, men lægger ikke vægt på at forklare særtilfælde og undtagelser; han kan opstille en gruppe af ord, hvor korrespondenserne er fælles, men hvor betingelserne for lydudviklingen er forskellige (f. eks. ordene med *vo-* I, 123, II, 127). Denne forskel er nok bestemt af værkernes formål, men hænger vel også sammen med de to forfatteres forudsætninger: Brøndum-Nielsens nærmeste forbillede er Axel Kock, som første bind blev tilgnet; Aage

Hansens læremester er Otto Jespersen, der som bekendt tog afstand fra junggrammatikernes lære om lydlovenes undtagelsesløshed.

Aage Hansen inddrager synspunkter fra den nyere sprogvidenskab, således spiller begreberne fonem og variant en rolle i hans fremstilling. Han opstiller vokalsystemet i gammeldansk og nydansk og viser, hvorledes lydudviklingen har bevirket, at varianter er blevet fonemer. I en afhandling »On the Preservation of the Word-Identity« (1945; dat. 1942) har han gjort rede for sit syn på lydudviklingen. Den sker gennem opståen af varianter, dette variantstadium kan vare længe, og først når en ny form er enerådende, er udviklingen gennemført. De tidlige eksempler på en lydudvikling kan ikke lægges til grund for en datering, i mange tilfælde viser de kun, at »the first germinating variants have made their appearance«. Den modsatte opfattelse blev omtrent samtidig hævdet af Skautrup (I, 1944, 228 f.): »første gang et eksempel på svækkelsen registreres i skriftsproget, har den været realiseret og hørligt mærkbar i talesproget«. Udviklingen langt *a* til *ǣ* daterer Skautrup til »ca. 1200–1250« (I, 156), Aage Hansen anser det for sandsynligst, »at det opr. lange *ā* i begyndelsen af 1300 tallet kun helt er gået over til en *ǣ*-agtig udtale efter labial, medens der i de øvrige tilfælde har været varianter *ā/ǣ*« (I, 113). Forf. antager således, at der forud for den spontane udvikling har gået en positionsbestemt, og han mener, at denne ændring er bevirket af forlængelsen af det korte *a* (især i åben stavelse). Formuleringen må vel tydes således, at der i stillingen efter labial ikke blot er gennemført en fonetisk ændring, men også er opstået et nyt fonem, langt *ǣ*, idet dette stilles i modsætning til varianten i andre stillinger. Han giver en nyttig oversigt over *o*-skrivemåder, der viser, at udviklingen i de ældste kilder kun betegnes efter labialer, og at *o*-skrivemåder også i de yngre kilder er ret sjældne (i oversigten mangler *ottendadagh* i SkL i B 69, og ved placeringen af AM 187 er der ikke taget hensyn til Kromans datering). Eksemplerne med labial omfatter foruden *bothæ*, der indtager en særstilling, to grupper: 1. ord med postkonsonantisk (2g) *w* + *ā*, 2. forbindelsen *warth-* (med forlænget kort *a*). I disse grupper er den rundede vokal imidlertid en positionsbestemt variant, og udviklingen i disse ord kan ikke være påvirket af forlængelsen af det korte *a*. Et *ǣ* fremkommer først ved den spontane udvikling, men det lange *a* har, uanset fonetisk manifestation, været selvstændigt fonem, kvalitativt forskelligt fra det forlængede *a*, fra det tidspunkt forlængelsen fandt sted. Der er dog også mulighed for en anden tydning af *o*-skrivemåden i disse to stillinger, som ikke nævnes af forf.: *o* kan være tegn for *ō*, idet *ho* med svind af *w* viser, at lydlukningen har fundet sted, og *wrthæ* ved siden af *worthæ* viser yderligere lydlukning. Det nye fonem *ǣ* havde ikke noget eget tegn, og man måtte vælge mellem tegnene for de to nærmeststående fonemer: *a* og *o*. Når *o*-skrivemåderne er ret sjældne, hænger det sammen med, at den normale betegnelse var *a* eller *aa*, og man kan følgelig ikke med forf. ud fra *o*-formernes sjældenhed drage slutninger om udviklingens stadium i det 14. årh. *aa* er if. Skautrup (II, 43) den almindelige skrivemåde og blev norm med Chr. Pedersens reform. At *a* kunde være tegn for det nye fonem *ǣ*, må man slutte ud fra ortografien i B 72 af SkL (Malmø 1414), der har *a* som tegn for såvel gammelt langt *a* som for *o*, der har fået lydåbning og forlængelse (se APhS XII, 155 f. note 54). Brugen af *a* som tegn for *ǣ* holdt

sig længe; et afsnit af et jyskpræget håndskrift, afskrevet efter Chr. Pedersens Tidebcg (1514), gengiver normalt trykkets *aa* ved *a*, sjældnere ved *o*.

Den oprindelige klusil *t* betegnes i en del tekster o. 1400 med *d*, medens den oprindelige spirant betegnes med *th*. Formerne er blevet forklaret som udtryk for første trin af svækkelsen (til medial). Forf. antager (II, 206 f.), bl. a. ud fra formerne med *th* i AM 24,4°, at der ikke har været noget mellemtrin, men at svækkelsen straks har resulteret i variantformer med *d* og *ð*, og at den første har sejret i skånsk, den anden i den øvrige del af området (II, 207). Det er ikke helt klart, om forf. regner med, at opr. *t* og *ð* er et eller to fonemer; i skånsk, der har *d > ð*, kan det være et fonem med to varianter; i sjællandsk må der vel være to: *d* med varianten *ð* i modsætning til fonemet *ð*, medmindre man vil antage et fonem *ð* med varianten *d* i nogle ord, men ikke i andre.

Forf. er opmærksom på, at lydudviklinger kan medføre ændrede oppositioner og dermed en ændret struktur. Under behandlingen af langt *a > å* opstilles en kommutationsliste over ord med *å* over for ord med forlænget *a* (I, 108 f.). Her er en kvantitativ opposition erstattet af en kvalitativ. Under kvantitetsudviklingen (I, 333) nævnes, at en modsætning mellem ord med kort konsonant og ord med lang konsonant ved opgivelsen af konsonantlængde kunde erstattes med en modsætning mellem lang vokal og kort vokal (således *gul: guld*) eller ved modsætningen *stød : ikke stød*.

Forf. skriver i forordet, at det var planen at angive, i hvilke dialekter de udviklinger forekommer, som ikke er kommet ind i rigssprogsnormen; men denne plan måtte opgives. Lis Jacobsens thesis var, at sjællandsk var grundlag for rigssproget. P. K. Thorsen hævdede, at skånsk havde spillet en rolle, og Brøndum-Nielsen har påpeget, at lydåbningen i *bøtte, flytte* osv. stemmer med skånsk, ikke med sjællandsk. Forf. henviser også til sjællandsk og skånsk; men dialektformerne kunde i flere tilfælde have været inddraget. Forf. finder det påfaldende, at vi har labialisering i *solgte*, men ikke i de øvrige, »selv ikke i dem med foregående labial [*kvalte, valgte*]« (I, 129). Men denne fordeling svarer til forholdet i sjællandsk, skånsk og bornholmsk, medens der ikke er en tilsvarende forskel i jysk-fynsk.

Forholdet mellem *u* og *o* i gammeldansk er vanskeligt at udrede, idet *o* kan være opstået ved gammel *a*-omlyd eller ved senere lydåbning (om *komme, somme* osv, se nu *Danica* 1964). Glda. har *kunæ : konæ* og forf. fører *kone* tilbage til *kunæ* (I, 46). Ifl. Marius Kristensen (KortDF, p. 36) viser nørrejysk (og vist også ømålene) tilbage til *konæ*, og det samme er tilfældet med skånsk. Sven Benson har påpeget, at nuværende skånske former af ordene *søn, kone* vanskeligt kan forenes med formerne med *u* i Cod-Run. og B 76 af SKL. Måske er de gamle kilders og dialekternes vidnesbyrd også modstridende i jysk (og øsmål).

Forklaringen af *kone* begrundes ikke, men hænger sammen med forf.'s opfattelse, at *o* ved forlængelse bliver til *å* (I, 52). Af den grund kan ordene *mose, hose, pose, fole, bore* ikke, som almindelig antaget, gå tilbage til former med kort *o*, men forudsætter kort *u* (*hose* og *bore* kan vise tysk påvirkning). Denne forklaring kunde nok støttes af de skånske former af *hose, mose, pose* (Wigforss anser det heller ikke for helt sikkert, at da. *hose* har gammelt

o), medens *jole* viser tilbage til *o*. Forf.'s forklaring er enkel, simple end den sædvanlige; men den må kræve en særforklaring af *hule*, *smule* (I, 47), *fure* (I, 81) og af adjektiverne *gul*, *hul* (I, 342).

Under behandlingen af svækkelsen af klusilen *p* (II, 169 f.) skriver forf. at udviklingen er forskellig fra forholdet ved *t* og *k*, idet den deler sig i to strømninger: »den ene går i nær tilknytning til den sjællandske dial. og de syd- og vestskånske dial. og bornh. videre til spiranttrinnet, den anden derimod bliver stående på mediatrinnet, og det er muligvis sket i tilknytning til sprøget i øst- og nordskånsk der blev stående på dette trin, og ved tilknytning til skriften«. Han mener, at disse to strømninger kom til at præge to forskellige sprog- og stillag: almucens sprog og det højere talesprog. Det må dog vist anses for tvivlsomt, om der i middelalderen har eksisteret et talesprøg, der var uafhængt af de underliggende og omliggende dialekter, og om de fjerne nord- og østskånske bygders sprog kan have haft nogen indflydelse på det senere rigssprøg. Det er et spørgsmål, om udviklingen har været standset på mediatrinnet; Skautrup (II, 184) nævner kun den mulighed, at der har eksisteret »en alm. læseudtale med [b]«. Derimod er det givet, »at kløften mellem de to strømninger er blevet større i de sidste par hundrede år, eller, om man vil, tilnærmelsen af udtalen til skriften i dette tilfælde er blevet stærkere« (I, 170). Einar Haugen hævder i en afhandling »The Scandinavian Languages as Cultural Artifacts« (1968), at et rigssprøg ikke kan karakteriseres som et sprog, der er opstået enten af en dialekt eller af flere dialekter (de to gængse teorier), men »by the time a norm has been codified and elaborated by its users, it has become virtually impossible to identify its base. It has become an independent artifact in the culture«. Det er utvivlsomt dette synspunkt, man må anlægge på rigsmålsudtalen [b]. Medvirkende til forf.'s opfattelse er formodentlig også ortografien, idet der normalt skrives *b* (p. 171 f). Herom hedder det: »Her var der jo det særlige forhold at udviklingen til spirant for at udtrykkes i skrift ville kræve en ændring *b* til *v*, *w*, *u*, *ffu* osv. medens overgangen *d* > *ð* og *g* > *q* ville kræve indførelse af helt nye tegn, hvorfor man bibeholdt *d* og *g* til betegnelse af de nye lydverdier«. (II, 169). Det er ikke indlysende, hvorfor *b* ikke lige så vel som *d* og *g* kunde betegne spiranten. Forholdet er det, at sproget i intervokalisk stilling havde spiranter svarende til klusilerne *t* og *k*, og skriften havde betegnelser for dem: *ih* (*dh*) og *gh* (først med Chr. Pedersens reform afløses disse af *d* og *g*; som positionsbestemte behøvede spiranterne ikke særlige tegn). Men svarende til *p* havde sprøget ingen spirant (jf. ndf.) og skriften intet tegn for den. Man kan strengt taget ikke vide, om udviklingen er gået til den bilabiale spirant *b*, der kunde betegnes med *b*, og derfra til labiodentalen *v* eller halv vokalen *w* (således GG § 300, § 306), eller om udviklingen er gået direkte til disse. Den sidste opfattelse synes at ligge til grund for forf.'s formulering.

Den oprindelige bilabiale spirant *b* behandles sammen med halv vokalen *w*, idet de i glda. har været »stillingsbestemte varianter af samme (archi)fonem« (II, 124). Forf. redegør for deres forskellige indoeuropæiske oprindelse: i forlyd halv vokalen *u*, i indlyd dels *bh* (aspireret *b*), fællesgermansk spirantisk *b*, dels *p* og *ph*, fællesgermansk *f*, der i nordisk blev stemt (II, 123). Om der har været nogen udtaleforskel i glda. kan ikke afgøres, men »oprindeligt har der vel været en for-

skel«, eftersom den fremtræder både i tysk og engelsk. Det er nu ikke nødvendigt at gå til tysk og engelsk. Urnordisk havde de tre fællesgermanske fonemer, både i forlyd og indlyd, betegnet *w*, *b* og *f*. Vikingetidens runeindskrifter skelner mellem halvvokalen *w*, der betegnes med runen *u* (også i indlyd: *kaurua*, *saulua*), og den stenm^o spirant *b*, der kun forekommer i indlyd, betegnet med runen *f* (sjældent *b*). Hvis der har været en forskel i gl^{da}., kan den if. forf. have bestået i en forskel som mellem jysk (og engelsk) *w* og *b* med et snævert hæmme. Men hvis der har været den forskel, har de to ikke været varianter, idet *b* måtte bestemmes som variant til *b* eller *f*. Først ved overgangen til *v* eller *w* bliver den variant til halvvokalen. Når forf. opstiller denne forskel, er det, fordi »det menes at vi i alle stillinger har haft bilabial udtale« (p. 124). Der siges ikke af hvem. Det er Poul Andersens mening, ikke Brøndum-Nielsens, idet han antager overgang af *w* i ren forlyd og af den bilabiale spirant *b* til labiodentalt *v* (GG § 49, § 50 anm. 2). Men Poul Andersen behandler kun den bilabiale spirant i stillingen efter vokal, ikke i stillingen efter konsonant.

Det interessanteste afsnit i første bind er det om kvantitetsudviklingen. Forf. har tidligere behandlet spørgsmålet i en vigtig afhandling (1931), hvor han på grundlag af Moths ordbog, grammatikernes udtalelser osv. har påvist de mange variationer i ældre rigssprog. I Lydl-Udvikl. er det navnlig behandlingen af ord med lukket stavelse, der påkalder interesse. V. Boberg har i sin afhandling »Undersøgelser om de danske vokalers kvantitet« (1896) opstillet den regel, at kort vokal bevares i lukket stavelse, men forlænges i åben stavelse; forlængede vokaler i lukket stavelse forklaredes som analogi efter bøjningsformer med åben stavelse. Denne regel trænger efter forf.'s mening til modifikation, »især med hensyn til udviklingen i enstavelsesord« (I, 334). Han diskuterer ikke de af Boberg og Marius Kristensen anførte former, der taler for Bobergs regel, men konkluderer på grundlag af det fremlagte materiale, »at der også her [ɔ: i enstavelsesord] har været en generel tendens til forlængelse foran opr. kort konsonant, men at denne tendens i rigssprog er blevet hæmmet foran *m*, *n*, *s* og *ð* samt hvor der dannedes diftonger« (I, 388). Han anser det for sandsynligt, at vi i ældre rigssprog har haft *glād* : *glāde* (som *flād* : *flāde*) og forkortede former som *glād* : *glāde*; *glūd* : *glūde* kan bero på, at forkortelsestendensen har været stærkest i enstavelsesord, men det kan også være helt tilfældigt, at det er enstavelsesformen, der har fået den korte vokal. Dette lyder ikke sandsynligt. Hvis der havde været en sådan forkortelsestendens, måtte man vente, at også oprindelig lange vokaler var blevet forkortet foran *ð*, men dette er kun undtagelsesvis tilfældet (I, 350). At fordelingen skulde være tilfældig, stemmer ikke med systemet i rigsmålet: lang vokal i tostavelsesord over for kort eller lang vokal i enstavelsesord. Forf. henviser til skånsk, der »gennemgående har fået forlængelse« (I, 389), og da de gamle skånske kilder viser samme standpunkt som de øvrige, »må hele det danske område have været præget af denne forlængelsestendens« (smst.). Hertil er at siges, dels at de ældste skånske håndskrifter ikke viser særlige skånske kvantitetsforhold (i yngre kan man derimod træffe en form som *konne* B73 med forlængelse af konsonanten), dels at kvantitetsudviklingen ikke er ensartet i skånsk: den gennemførte vokalforlængelse er kun nordskånsk, medens syd- og vestsånsk

kun har gennemgående forlængelse af vokalerne *a* og *æ*, ved de øvrige vokaler dels vokalforlængelse, dels konsonantforlængelse. Antallet af stillinger med kort vokal øges, når man går fra nord og øst mod syd og vest. – Forf. har fremlagt et omfattende materiale, og hans fremstilling er betydningsfuld derved, at han viser, at der har været en stærkere tendens til vokalforlængelse i enstavelsesord, end man hidtil har antaget; formerne med lang vokal kan ikke med Boberg bestemmes som udelukkende analogiske. At der skulde have været en gennemført forlængelse, og at de korte vokaler skulde bero på senere forkortelse, tyder forholdet i rigsmålet dog ikke på. Behandlinger af kvantitetsudviklingen i dialekterne uden for Skåne savnes; men der findes i dialekterne forskellige forlængelser i enstavelsesord. Snarest har denne forlængelse været forskellig i de forskellige dialekter, forskellig for de enkelte vokaler og afhængig af de efterfølgende konsonanter, d. v. s. med en vis lighed med forholdet i syd- og vestskånsk. Analogien med tostavelsesord har givet spillet en rolle; men den har en anden funktion efter forf.'s teori end efter Bobergs.

Foruden dette afsnit er der i første bind grund til at fremhæve den udførlige behandling af de tryksvage vokaler i de forskellige stillinger (p. 231–313).

Første bind er ordnet efter lydudviklingernes art: lydåbning, lydlukning osv. Afsnittet om kvantitetsudviklingen er dog inddelt efter ordtyper: enstavelsesord, tostavelsesord, komplekse ord; i de to første er der underinddelt efter den følgende konsonant eller konsonantforbindelse, således at forlængelse, forkortelse eller bevaret kvantitet foran en bestemt konsonant(forbindelse) er behandlet samlet. I andet bind er stoffet ordnet efter de enkelte konsonanter; denne ordning er hensigtsmæssig, idet der gives en samlet fremstilling af den enkelte konsonants udviklinger i de forskellige stillinger. Foran hver konsonantgruppe står en specificeret indholdsfortegnelse, der gør det lettere at finde behandlingen af det, man søger, i dette bind end i første bind.

Forf. er sparsom med litteraturhenvisninger. Man kan således ikke af fremstillingen se, at hans forklaring af forlængelsen af *o* er ny, afvigende fra andres, eller at hans teori om vokalforlængelsen er en genoptagelse af Wimmers. Men forf. har i forordet henvist til Gammeldansk Grammatik, »den vigtigste forudsætning for mit arbejde«, hvor alle forklaringsmuligheder er drøftet. Det vilde være urimeligt at gentage det omfattende henvisningsapparat i Gammeldansk Grammatik eller at brolægge fremstillingen med henvisninger til dette værk; men for benytteren vilde det have været af værdi om der var anført henvisninger til væsentlige afhandlinger, som er af særlig betydning for fremstillingen, og til nyere afhandlinger.

Forf.'s hensigt har været at give en oversigtlig fremstilling af lydudviklingen til nutidens talesprog eller, med andre ord, behandle rigsmålets lydforhold på historisk baggrund. Overalt gøres rede for, hvilke ord der nu viser en bestemt lydudvikling eller et bevaret lydforhold, og ordregistrene viser, hvor stort et ordstof der er behandlet. Ud fra forholdet i rigsmålet er stoffet ofte opdelt efter lydforbindelser (antekonsonantisk *g* er således inddelt i ni afsnit), og denne opdeling modsvares ofte af et meget fyldigt gammeldansk eksemplermateriale. Det er ikke blot lydudviklingen i gamle, hjemlige eller lånte, ord, der behandles; også de særlige forhold i nyere låneord medtages, f. eks. ord med

tysk *sch-*, der i dansk modsvares af *sk* eller *sj-* (II, 337f.), *sj-* og ældre *sk-* i romanske låneord (II, 339), *s* for *sj* i lavere talesprog (II, 458). Endvidere medtages forskellige vekselformer: *k : g* i ren forlyd (II, 335), *skv-* : *sv-* i lyd-efterlignende ord (II, 340), ligeledes »det bevægelige *s* (*s* mobile)«, et indoeuropæisk vekselforhold (II, 457). I afsnittet »Halvvokalen *i* + vokal« (II, 11–120) behandles en række former med vekslen mellem diftong og monoftong.

Nydansk har været Aage Hansens virkefelt som mangeårig ordbogsredaktør, og det har tillige været hans personlige forskningsområde. Ved siden af hans hovedværk *Moderne Dansk I–III* (1967) står *Den lydlige Udvikling* som det betydeligste resultat af et langt livs optagethed af emnet Nydansk.

Karl Martin Nielsen

Jysk Ordbog. Udgivet af Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning under ledelse af Peter Skautrup. Jysk Ordbog. Kilder og forkortelser m. m., 1965. Jysk Ordbog I hæfte 1, 1970. Jysk Ordbog I hæfte 2, 1972.

I 1965 udsendtes et 44 sideres hæfte, *Jysk Ordbog. Kilder og forkortelser m. m.*, som indvarslede det store ordbogsværk, der ad åre skal afløse H. F. Feilbergs for sin tid storslåede og endnu, trods de fejl og mangler den måtte have, uundværlige ordbog med den beskedne titel *Bidrag til en Ordbog over de jyske Almuesmaal, 1886–1914*. Hæftet rummede 1. en redegørelse for kilderne (spec. de trykte) til ordbogen, 2. en oversigt over de redaktionelle forkortelser, som anvendes i ordbogen (den første del af disse, som angår betegnelser for dialektområder i Jylland, er illustreret med et kort, som hvad angår dialektgrænser i de sydligste jyske områder (syd for den nuværende landegrænse) af en eller anden grund afviger fra den gængse opfattelse, som den fx. kommer til udtryk på kortet i Niels Age Nielsen, *De jyske Dialekter*, 1959), 3. en redegørelse for ordbogens lydskrift, og 4. translitterationer af ældre lydskriftsystemer, som er anvendt i optegnelser, der benyttes i ordbogen (fx. K. J. Lyngbys, H. F. Feilbergs o. a.). Dette hæfte suppleredes i 1970 med *Jysk Ordbog. Kilder og forkortelser. Tillæg 1* (8 sider), som kompletterede og på enkelte punkter korrigerede det tidligere udsendte.

Med forordet i hæftet fra 1965 kundgjordes ordbogens sigte, nemlig »at give en så vidt muligt udtømmende fremstilling af de jyske dialekters ordforråd i tiden fra ca. 1700 frem til vor egen tid«, dog, som det røbes, med en vis »afgrænsning af det indsamlede materiale«. Et af problemerne ved redigeringen har altså været at vælge ud af det store materiale på 2½–3 millioner sedler, der var indsamlet, og som stadig vokser. Et andet problem røbes også i dette hæfte, nemlig notationsproblemet. I hvilken notation var det muligt at gengive ordenes dialektale former uden at stille brugerne af ordbogen over for det store krav at skulle gennemskue forskellige mere eller mindre svært tolkelige lydskriftsystemer og uden at afstedkomme overvældende trykkeselskabs vanskeligheder? Den valgte notation har, som den fremgår af oversigten p. 41–42 i hæftet, den fordel, at den er simpel og tilstrækkelig på samme tid.

Den gengiver ikke fonetiske petitesser, den kræver ikke indlæring af et indviklet alfabet af lydskrifttegn, de forskellige specielle notationer lader sig omsætte til den. Det eneste problem, den rejser, er – og det kan være intrikat nok – hvordan man rigtigst omsætter optegnelserne til denne notation, herunder også, om det lader sig gennemføre. De første hæfter af selve ordbogen vil besvare spørgsmålet.

I 1970 udkom 1. hæfte af 1. bind af Jysk Ordbog. De første 34 sider er en udførlig indledning, mens de sidste 24 sider er den første prøve på selve ordbogen. I indledningen gøres der i afsnittet, Ældre indsamlinger og ordbogsarbejder, rede for, hvilke samlinger fra ældre tid der er benyttet i ordbogen, og hvilke trykte forgængere den har med hensyn til indhold, om end ikke med hensyn til omfang. Vigtigst er H. F. Feilbergs jyske ordbog (og dertil knyttede samlinger), og man gør da også med tilbørlig reverens for dette værk opmærksom på, at Feilbergs navn vil være det hyppigst nævnte i Jysk Ordbog, samt på, at de omfattende folkloristiske dele af Feilbergs ordbog ikke erstattes af Jysk Ordbog, som kun for det rent sprogliges vedkommende er en afløser af Feilberg. – Dette afsnit af indledningen er en lille »den jyske leksikografis historie«.

I indledningens næste afsnit gives en redegørelse for, hvilke utrykte kilder ordbogen har til sin rådighed. Vigtigst er her de 56 punktoptegnelser fra bestemte steder, nogle af dem optegnet efter enkeltmeddelere (eller efter nogle få meddelere) af trænedte optegnere, andre optegnet af enkeltmeddelere selv. Disse punktoptegnelser er for de flestes vedkommende af høj kvalitet; det borger optegnerens navne for, men der er vel også svagere imellem; i hvert fald er den eneste privatoptegnelse, som jeg som sognebarn til optegneren har mulighed for at vurdere, nemlig punktoptegnelsen fra Felsted, hverken fonetisk eller semantisk særlig god (med mindre man kender dialekten til bunds), selv om den er brugbar, hvad angår ordproveniens. Det havde måske været muligt ganske kort og objektivt at karakterisere disse punktoptegnelser med hensyn til omfang, karakter og notationsform for at hjælpe den ordbogsbenytter, som ikke på forhånd er kendt med navnene, og hvad de står for. Desuden er jeg i to tilfælde, som jeg har mulighed for at vurdere, i tvivl om, hvorvidt der er givet en tilstrækkelig fyldig redegørelse for punktoptegnelsernes herkomst. Der findes i Institut for dansk Dialektforskning (IDD) optegnelser fra Felsted sogn ud over den anførte, og Ullerupsamlingen i IDD rummer ud over mag. art. Ella Jensens optegnelser også materiale optegnet af K. J. Lyngby og af to af Feilbergs meddelere, men muligvis er det kun de under redegørelsen for punktoptegnelserne nævnte samlinger, der er benyttet.

Af utrykte kilder har Jysk Ordbog foruden punktoptegnelserne et stort antal svar på udsendte spørgelister fra alle egne af Jylland. Disse svar giver oplysninger om ords forekomst, bøjning og betydning og danner sammen med punktoptegnelserne grundlaget for de oversigtskort af dialektgeografisk karakter, som i ordbogen illustrerer ordenes forekomster på nyttig, anskuelig og overskuelig vis.

I indledningens tredje afsnit drøftes afgrænsningsproblemet. Man medtager i tid, hvad der er fra ca. 1700 til dato, men uden at afskære sig fra muligheden for at tage ældre materiale med, hvis det »skønnes formålstjenligt til belysning

af ordet ud over selve lydformen«. Med hensyn til afgrænsning af ordforrådet i art har mange overvejelser måttet gøres vedrørende individuelt sprog, generationsbestemt sprog, fagsprog, litterært sprog, mere eller mindre meningsløst velklingende remsesprog og fremmedord (for blot at nævne nogle af grupperne), ligesom der har måttet trækkes grænser med hensyn til navnestof. De foretagne afgrænsninger skønnes stort set rimelige, men mon man skal være alt for restriktiv over for fx fremmedord eller afledninger med fremmed suffiks? Det sidste kan klares med en artikel om suffikset; det har vel trods alt en vis interesse, at fx suffikset *-ist* i østslesvigsk har acc. 2 (*syk^rlest, mæjə^rrest* osv.), og hvad angår indbyggernavne (ord på *-aner, -enser, -(n)it*, som er udeladt), kunne også de anbringes under samlingsartikler med suffikset som opslagsord; det vil altid være af værdi at kunne hente oplysninger om lokale benævnelser.

Endelig omtales et træk, som jeg snarere vil kalde begrænsning end afgrænsning, nemlig begrænsningen med hensyn til, hvad der kan oplyses om morfologi og syntaks, en beklagelig nødvendighed, som til dels dikteres af materialet, spec. med hensyn til verbernes tempora. Derimod er der med de nævnte dispositioner tale om en reel afgrænsning ved behandlingen af præfiks- og suffiksafledninger og ved sammensætninger; spec. antallet af »de tilfældige (ofte næsten uendelige) sammensætninger« har måttet begrænses. Der loves en sidsteleds-registrant ved ordbogens afslutning, et nyttigt register, men heller ikke det kan vel blive udtømmende, med mindre det kun skal omfatte de i ordbogen som eksempler anførte sammensætninger.

I indledningens fjerde afsnit gives praktiske anvisninger for benyttelsen af ordbogen med hensyn til artikelrækkefølge, artikelopbygning, opslagsformer, lydskrift og udtale, translitterationstabeller til omsættelse af ældre optegnelser lydskrift til ordbogens notation, ordenes grammatiske bestemmelse, forekomststed(er), etymologi og historie, brugsbetegnelser og til sidst: Betydningsinddeling, definition, citatmateriale og hjemmelangivelse. Det underafsnit, der giver anledning til størst eftertanke, er afsnittet om lydskrift og udtale, hvor notationsproblemet tages op. Det heterogene optegnelsesmateriale er meget vanskeligt at bringe på en fællesnævner, og man har i Jysk Ordbog ifølge afsnittet her valgt to udveje samtidig; dels omsætter man optegnelsernes lydskrift til ordbogens, som er en forenklet Dania-lydskrift (p. XXIX opregnes i 14 punkter forenklingen i forhold til *Danias lydskrift*), og det gør man, hvor man mener at kunne gøre det entydigt (»foretage en sikker tolkning af kildernes notation«), dels gengives kildens notation i forenklet form (reglerne for forenklingen anføres i 4 punkter, som gælder ud over de normale translitterationsregler). I denne fremgangsmåde ligger der mange usikkerhedsmomenter indbygget: optegnelserne tolkes, omsættes og forenkles. Hvis tolkningen og forenklingen er dikteret af et sikkert kendskab til den pågældende dialekts struktur, således at ingen relevante forskelle går tabt, kan den forsvares, men det kan næppe altid være tilfældet, og dialektforskeren må nok ved benyttelsen af Jysk Ordbogs lydskriftformer udvise nogen forsigtighed og kritisk sans. Den tredje udvej, som ikke er forsøgt, havde været optimal, men tidsmæssigt og økonomisk set nok uigennemførlig, nemlig at lave strukturelle beskrivelser af samtlige hoveddialekter inden translitterationen; til gengæld skulle man så have

udskudt alle optegnelser fra de ikke nærmere undersøgte områder og blot have betragtet det optegnede som bevis for ordets forekomst det pågældende sted.

Et andet vigtigt underafsnit i denne del af indledningen er det sidste om betydningsinddeling, definition, citatmateriale og hjemmelangivelse. De retningslinjer, der er givet her for denne vigtige del af ordbogsartiklerne, efterprøves ligesom reglerne for notationen bedst på artiklerne selv, og da ordbogens første halve hæfte med artikler i 1972 suppleredes med de 64 sider i 1. bind 2. hæfte, forelå dermed et materiale, der strækker sig fra *a* til *agepude*, og som kan danne udgangspunkt for en foreløbig vurdering. Undersøger man, hvordan indledningens translitterationsregler praktiseres, ser man, at de ikke er fulgt op; mange optegnelser gengives (konsekvent?) i den optegnede form uden gennemførelse af translitteration og forenklinger; der bruges fx *R* for tungespids-*r*, specielle vokaltegn osv. Har man ændret signaler undervejs? – Der bør til rette tid og på rette sted gøres meget nøje rede for, hvilke optegnelser der er forenklet og translitteret, og hvilke der gengives uretoucheret, i hvert fald for de store punktoptegnelser vedkommende; ellers lades brugeren af ordbogen i stikken med en intens usikkerhedsfølelse. – Indledningens retningslinjer for betydningsangivelse(r), definition, citatmateriale og hjemmelangivelse er derimod fulgt op på rationel vis.

Jysk Ordbog er overordentlig righoldig på både ord og betydninger; kortene, som er af behageligt tilsnit med hensyn til størrelse og signaturtæthed og -tydelighed, er et fint illustrationsmateriale, som giver en god oversigt over de enkelte betegnelser udbredelse, langt bedre end en opremsning af forekomststeder i de enkelte artikler ville have kunnet gøre det, og at dømme efter det eneste billede, der hidtil er bragt som illustration, den skæggede, tykmaavede Abraham til øl- og brændevinsdunk, vil også billederne illustrere bedre end mange ord. Artiklerne er ret tæt pakkede og kræver en vis tilvænning ved læsningen, så meningen med den anvendte fordeling af store og små typer kommer til at fungere på rigtig måde. Vil man i hast finde ordenes betydninger, skal man ikke kigge efter store typer, men efter tal + små typer, men så fungerer systemet også; ved ord med kun én betydning, hvor betydningsangivelsen ikke indledes med et tal, kan den være lidt vanskelig at få øje på, selv om man hjælpes noget af den skarpe slutparentes efter redegørelsen for ordets oprindelse og historie, i øvrigt et værdifuldt indslag i artiklerne. Værdifulde er også betydningsoversigterne i begyndelsen af store artikler som *ad* og *af*; så er man orienteret om, hvor man skal søge oplysningerne. Desuden synes henvisningssystemet at fungere godt, således at man kan komme fra rigsmålsformer og specielle dialektale former til det opslagsord, hvor oplysningerne er samlet. Derimod er der ingen henvisninger til synonymer, med mindre ordene er indtegnet på en af kortillustrationerne. Fremhæves skal, at der gives litteraturhenvisninger i eller efter artiklerne.

De enkelte artikler er selvfølgelig meget forskellige, afhængigt af ordklasse. af ordenes udbredelse inden for området, af variationsbredden i ordenes betydninger og af eksempelmaterialet, men alle artikler giver de oplysninger, der ud fra materialet kan gives, om ordenes alder og udbredelse. Definitionerne af

ordbetydningerne er korte, undertiden blot en oversættelse til det tilsvarende rigsdanske begreb, men disse betydningsangivelser illustreres så af eksempel-materialet, hvoraf man netop medtager, hvad der kan bidrage til en uddybelse af den anførte ordbetydning. Materialet kan være tyndt, men ofte er der eksempler på ordenes anvendelse i sammenhænge, som virkelig giver en perspektivering af betydningen. Det gælder især eksemplerne fra litteraturen (de trykte kilder), mens de i nyere tid optegnede forbindelser, hvori ordene indgår, gennemgående er lidt fattigere på oplysninger, selv om der også blandt dem er gode eksemplificeringer af ordbetydninger.

Jysk Ordbog er ikke noget idiotikon, selv om idiotikonprincippet naturligvis må gøre sig gældende også; den skal jo registrere det i litteratur og optegnelser forekommende ordstof. Den er heller ikke en registrant over alle et ords eller en betydnings forekomststeder; at et sted ikke er nævnt, behøver ikke at betyde, at ordet ikke findes det pågældende sted (Felsted kunne fx have været nævnt under mange flere ord og betydninger, end det er tilfældet), ordet er blot ikke optegnet i de til rådighed stående samlinger, og den reservation burde nok have været givet i indledningen på fremhævet plads, selv om det er en selvfølgelighed (det kunne jo i øvrigt også tænkes, at en betydning ikke var belagt i materialet). Ordbogen er først og fremmest en leksikografisk behandling af et foreliggende materiale, som skal udnyttes på bedst mulig måde og med den resignation, det måtte indebære. Set under den synsvinkel er det en god ordbog. Store artikler som *ad* og *af* fortæller virkelig noget om disse ords anvendelse og betydninger (en enkelt fejl har indsneget sig under *ad* 1.1, hvor et eksempel som Maria ar e Smejs (Kok.DFspr.) burde have været omtolket til Maria a (af) e Smejs); en artikel som *a* »jeg« oplyser grundigt og godt om dette ords brug i nominativ og i oblik kasus; præfikset *a-*, substantivet *aften* og verbet *age* med tilhørende kort hører ligeledes til de artikler, der rager op blandt mængden af ord, som i disse to første hæfter ellers kan deles i to grupper af forholdsvis korte artikler, nemlig (meget groft formuleret) ord med begrænset udbredelse og de mange sammensætninger med *ad*, *af*, *aften*, *age*.

Verbalsammensætningerne med *af* skjuler et problem. De fleste anføres med prt.part. som opslagsform (afblomret, afbrækket, afdrukken etc.), men nogle anføres med inf. som opslagsform (afbørste, afdampe, affly (affli havde nok været rigtigere efter ordets oprindelse), afhorne, afhøre, afhøste, afklæde (det første eks. i ordbogen under dette ord hører rettelig hjemme i slutningen af artiklen), afknappe, afknavne, afkoge, aflade, afpasse, afpudse, afspidse, aftappe, aftørre, afviske, afæde); ingen af disse verber med inf. som opslagsform anføres i andre former i dialekterne end inf.pass. og prt.part., og de er ikke sammensatte verber, men forbindelser af verbum + adverbial (børste af, dampe af, høste af, tørre af osv.), som kun i de to former, inf.pass. og prt.part., danner sammensætning med foranstillet adverbium. Det burde der på en eller anden måde have været gjort opmærksom på, så ordbogsbrugeren ikke forledes til at tro, at dialekterne de nævnte steder har disse ord som fast sammensatte verber, der imidlertid blot er optegnet i disse to former. Måske kunne opslagsformen have været inf.pass., fx »afbørstes, inf.pass. til *børste af*, med prt.part. som adj.: *afbørstet*«. For en del andre sammensatte infinitiver med *af* som

førsteled gælder, at der er enkelte belæg på ordet uden for inf.pass. og prt.part. fra visse egne af Jylland, men i sønderjysk, hvorfra der derefter anføres eksempler på de to former, er de pågældende verber ikke fast sammensatte; det gælder fx aftage, aftale, afmåle, som i sønderjysk kun har foranstillet *af* i inf.pass. og prt.part., men ellers efterstillet (tage af, tale af, måle af). I ét tilfælde som ord anbragt forkert, tilsyneladende på grund af, at det er blevet opfattet som fast sammensat verbum; det er *aflyse* betydn. 2; *aflyst* er prt.part. af *lyse af*, og det betyder ikke »slukke lyset«, men ud fra sammenhængen givetvis »lyse af, gå rundt med lys eller lygte og se efter, om alt er i orden«. – Det er i øvrigt et spørgsmål, om ikke de fleste af disse sammensætninger af *af* + verbalform burde have været behandlet under verbet alene (og ikke under *af*-).

Et andet problem frembyder nom.act.-formen af verberne, i hæfte 2 repræsenteret ved II *agen* og I *agende*. Er det mon ikke det samme ord i to forskellige former (begge ord optræder i eks. som intetkøn), nemlig *agende* uden eller med palataliseret *n*? – I den sammenhæng skal i forbigående bemærkes, at II *agende* har fået en betydning tillagt (bet.1), som rettelig hører hjemme under II *age* bet.2 partc. – Og til slut: man kan vist ikke være omhyggelig nok med korrekturlæsningen på sådan et værk; der er i hvert fald flere fejl i Felsted-eksemplerne.

Der vil i så stort et værk altid være noget, som man måske kunne ønske en smule anderledes; andre vil kunne finde andet at gøre anmærkninger til. Men man kan kun glæde sig over, at den jyske ordbog er begyndt at udkomme, så de store samlinger dermed bliver gjort tilgængelige, ikke bare for dialektforskere, men for alle interesserede, også de mange jyder i nord og syd og øst og vest, for hvem deres jyske dialekt er deres egentlige modersmål. Man må ønske Jysk Ordbogs initiativtager og leder, professor Peter Skautrup, lykke til med fortsættelsen. Hans bog »Et Hardsysselmål« blev i sin tid et mønster for danske dialektoptegnelser. Jysk Ordbog vil komme til at rumme et rigt materiale og inspiration til videre udforskning af dialekterne i Jylland.

Marie Bjerrum

Knud Sørensen: Engelske lån i Dansk. Dansk Sprognævns skrifter nr. 8. 1973.

Dette er titlen på et skrift af professor i engelsk ved Århus Universitet Knud Sørensen, udgivet som nr. 8 i Dansk Sprognævns skrifter 1973. Bogen har æren af at være den første indgående og systematiske behandling af dansk låntagning fra et fremmed sprog. Deri ligger ikke at den er udtømmende – hvordan kan sådan et emne udtømmes? – og gennemført systematisk, men vi danske filologer er glade for bogen som den er.

De følgende bemærkninger er ikke nogen anmeldelse men nærmest et causeri om et og andet til emnet hørende med Knud Sørensens bog som udgangspunkt.

Vestenvinden er den fremherskende vind i Danmark. Det har den i indeværende århundrede også været i sprogets verden og den har aldrig været så

stærk som i de seneste årtier. Purister – hvis der endnu lever eksemplarer af arten – vil tale om en formelig invasion (og ikke med urette) og udgyde deres hjerters dybe bekymring for modersmålets fremtid.

Jeg har ingen statistik at holde mig til, men lidt kikkeri i de nyeste fremmedordbøger, Sprognævnets publikationer, aviserne, tekst som annoncer, og lidt lytteri til radioen giver grundlag for den påstand at fremmedordsimporten nuomstunder for langt største delens vedkommende sker fra England og Amerika medens importen fra andre lande i forhold dertil er minimal. Vi importerer jo som regel ikke ordene for deres egen skyld men de følger simpelthen med den import af realiteter og realia som finder sted, og som på en lang række områder er kommet til os over Atlanterhavet og Vesterhavet. Hvad det er for nogen områder påvises af forfatteren side 119 ff. En del af lånene behøver forresten ikke at være kommet vestfra. På en række områder er engelsk internationalt fagsprog, og terminologier herfra kan teoretisk set være skabt hvorsomhelst på jordkloden.

Fordi vi importerer fra USA, skal vi sige en ny teknik, behøvede vi jo strengt taget ikke at overtage nomenklaturen rådt. Vi kunne jo lave vores egen. Dette sker, tror jeg man kan sige, sjældnere og sjældnere når det gælder engelsk, og er jo systemfjendsk på de områder hvor terminologien er international.

Når importen fra engelsk er så stor, ikke blot på de faglige områder men også udenfor, kan det have sin særlige grund. At engelsk er et skolefag, det af sprogfagene der dyrkes mest i skolerne, har givetvis en stor betydning. Alle der har haft blot lidt engelsk i skolen har fået en fornemmelse af hvordan sproget staves og udtales så at de ikke står måbende og afvisende overfor nyankomne ord men straks er i stand til at læse dem og udtale dem så nogenlunde som de skal. Det er derfor vi møder så forholdsvis få læseudtaler som vi gør. Vi ser naturligvis bort fra spøgefuldheder som: *en gentlermand fra Neverkastle*. Det er faktisk svært at finde sikre eksempler på bogstavret udtale. Jeg nævner en del ord fra almindeligt sprog hvor man kunne have ventet en sådan udtale, ikke som den kan forekomme individuelt men som en variantudtale med en vis udbredelse. Den findes imidlertid ikke: *job, jazz, icecream, business, butterfly, guide, interview, first-class, halfback, gin, knock-out*. I ordene med j som *job, jazz, jumper* har norsk og svensk normaludtaler med j overfor dansk dj-, og også i andre ord er dansk m. h. t. udtalen mere engelsk-minded end de andre nordiske sprog. Ja i nogen tilfælde har vi fået en mere engelsk udtale end tidligere. Jeg husker at da redaktionen af ODS omkr. 1920 kom til ordet *Djungle* måtte det overvejes hvor ordet skulle behandles da udtalen med og uden d begge var almindelige. Det blev til at ordet fik opslagsformen *Jungle* fordi denne skriftform kunne dække begge udtaler. Siden da har j-udtalen været i stærk tilbagegang. Forøvrigt er det vistnok det eneste ord af denne gruppe hvor en skriftform med dj- har været brugt.

Det var danske læseudtaler vi søgte efter. Knud Sørensen nævner at *lynche*. Her høres den engelske i-udtale næsten aldrig. Men ordet er jo noget for sig. Det hænger jo sammen med udtrykket: *dommer Lynch*, altså et navn, og om fremmede navne ved man tit ikke hvordan de udtales i hjemlandet, altså må man gå efter skriftformen og udtale bogstavret eller således som formen ville blive udtalt hvis ordet var hjemligt (da jeg i slutningen af krigen hørte den fran-

ske radio tale så meget om en general der hed sådan noget som (groft gengivet) *Isangu'vær* måtte jeg spekulere noget før tiøren faldt: *Eisenhower*). Til forsvar for den urigtige udtale kan yderligere anføres at der, i hvert fald i det almindelig kendte engelske ordforråd, ikke findes paralleltilfælde med y foran -nch. Side 40 nævnes *jury* og *jute*, det første oftest og det sidste vistnok altid udtalt med j. I det første tilfælde er ordet ganske naturligt ført ind i gruppen *jura*, *jurist* osv., i det andet er det ikke sikkert at det bengalske ord er kommet til os fra engelsk. Side 30 nævnes *watt* og *yacht*. *Watt*, der ser tykkagtigt ud, er blevet international betegnelse for en måleenhed og udtales i de sprog jeg kender med a-lyd. *Jagt* er ikke en bogstavudtale af det engelske ord men et ord der fandtes i dansk og som det engelske er blevet identificeret med. Så er der ordet *cykel* der ikke nævnes i bogen. Ordet er sikkert nok lånt fra engelsk, men vistnok i den oprindelige form *bicycle* (hvoraf eng. *cycle* er en forkortelse). I denne sammensætning er udtalen i engelsk (og var det også i dansk) *baisykl*. Det må være forklaringen på den danske udtale *sikl*. I ODS sidestilles den 1921 med *sykl*, men er nu efter min fornemmelse stærkt på retur. Den var vistnok især gængs i Kbh. Jeg er mig bevidst, at jeg efter at jeg 1912 var blevet 'københavn' lagde mig efter udtalen. Y-formen er vel nok skriftpåvirket, men tilstedeværelsen af *cyklus*, selvom dette ord ligger i et andet sprogligt plan, kan have været medvirkende ligesom ved udtalen af *cyklon*, der også er et internationalt fagord (dannet af en engelsk videnskabsmand 1848). *Typhoon* foreligger i dansk (som nævnt side 31) i to former: *tyfon* med y-udtale ad modum *tyfus*, og *taifun* der kunne synes at være en gengivelse af den engelske udtaleform men snarere er en til kinesisk *tai-fung* svarende form.

En behandling af engelske lån i dansk – og det vil næsten kun dreje sig om størrelsen ord – må først og fremmest blive en undersøgelse af hvordan ordene generer sig når de stilles overfor de systemer der gælder for dansk sprog. Man kan holde dem udenfor, lade dem beholde deres fremmede sprogdragt. Det er det mange engelskkyndige gør, men kun til en vis grad. Gør de det ved almindelige lån der har fået en fast tillempet udtale i dansk, udsætter de sig for at blive til grin, fx. hvis de udtaler (bridge)*klub* med den engelske a-lyd eller *lynche* med i-lyd. Det almindelige er dog at man prøver på at naturalisere ordet, lade det uden forsøg på diskriminering indgå i vort ordforråd og indpasse det så godt som det kan lade sig gøre i de systemer der gælder for størrelsen ord, og det er denne tilpasning eller overgang der er af største sproglige interesse, også fordi den tjener til at afdække og belyse disse systemer. Derfor må undersøgelsen baseres på kendskab til hvad der systematisk karakteriserer dansk sprog. Det er jo disse systemer der ubevidst for de danske låntagere bestemmer ordenes skæbne, især på det lydlige og morfologiske område. I det følgende kan vi se bort fra udtalen i de anglofile kredse og holde os til den naturlige udvikling som ordene undergår efterhånden som de bliver mere og mere akklimatiserede.

De ortografiske forhold behandles først (i kapitel II). Det ortografiske system adskiller sig fra de andre systemer ved at være under autoritativ styrelse. Den tiltrækning og indflydelse vi konstaterer ved sprogets immanente systemer mangler her. Der er derfor ingen anden udvej end med retskrivnings-

autoriteternes velsignelse at skrive ordene som de skrives på engelsk. Alle, selv de simpleste danske regler er sat i skammekrogen. Kun et eksempel. Efter dansk retskrivning bruges aldrig dobbeltskrivning af konsonant i udlyd som i engelsk: *hall, jazz, watt* osv. Som antydning har autoriteterne i det store og hele forholdt sig passive. De få tillempninger der har fundet sted gennemgås af Knud Sørensen. Man ser at det ikke er store ting der er sket. Der er nogen, hvoriblandt undertegnede, der mener at der burde gøres noget mere. Men ikke således som forfatteren giver det udseende af (side 18) at alle engelske ord skulle skrives efter dansk recept, endog sjældne ord som *gauge* og *rawplug*, men kun de ord der havde fået dansk udtale og var blevet så gængse at ingen andre end sprogkyndige vidste at de oprindeligt var indvandrere. Jeg mente det rimeligt fx. at foreslå *trål* og *tråle* for *trawl* og *trawle* (i begyndelsen som sideform) når man var gået med til *sjal* for *shawl*.

Retskrivningsautoriteterne har altså været meget tilbageholdende, men det må siges til deres ros, at de bøjer sig for folkestemningen, jeg mener de skrivemåder som dukker op og kommer til almindelig anvendelse i aviser, skønlitteratur, tidsskrifter m. m. Det er ad denne vej og ikke på autoritativt initiativ at former som *kiks, tårn, strejke, tjans* er blevet optaget i Retskrivningsordbogen, og flere vil nok snart følge efter: *nejs, ræs* bl. a. I sidste udgave (1955) er formerne *traine, trainer*, der hidtil stod som sideformer til *træne, træner*, udskudt. At retskrivningsfolkene tager hensyn til hvad folk skriver har vi haft et morsomt eksempel på for ikke så mange år siden. Det var ordet *knallert*. Det blev skabt af »folket« som en afledning af at *knalde* og skulle derfor efter det i vor retskrivning brugte etymologiske princip skrives *knaldert*, hvad der var megen diskussion om. Om det var fordi der i forvejen var et ord *knaldert* (der havde noget med julen at gøre) eller hvad grunden var – de folk der havde sproglig omgang med ordet, blev stædig ved med at skrive *knallert*. Så bøjede autoriteterne sig, først ved at ansætte dobbeltformer *Knaldert* eller *Knallert*, senere ved at stryge den første. Folket havde sejret.

Det efter min mening vigtigste og interessanteste kapitel i Knud Sørensens bog er det om lydforholdene (kapitel III).

Det er tidligere nævnt at bogstavrette udtaler er sjældent forekommende og dette forhold er sat i forbindelse med det udbredte kendskab til engelsk. Det har naturligvis også spillet en rolle at mange lån er sket ad mundtlig vej, men det er meget vanskeligt i det enkelte tilfælde at afgøre om der foreligger skriftligt eller mundtligt lån, og man kan naturligvis ikke regne med at bogstavret udtale altid tyder på skriftligt lån fra engelsk. Men det kan tænkes, at et lån isoleret bliver gemningut gennem avisartikler, annoncer og lign. og at i den udtalekamp der opstår mellem den rigtige udtale og den bogstavrette den sidste vinder sejr. Iøvrigt synes bogstavret udtale især at forekomme ved vokalen u, hvad grunden så kan være: *bulk-carrier, ulster, spurt, spurte, kutter, kutte* (et tov), *turnips, publicity* og *slum* (med o-udtale som ved danske ord med u foran m).

Forfatteren går fonetisk i detaljer, måske mere end det var nødvendigt i en bog skrevet for et større publikum. Det siges fx. at engelsk u adskiller sig fra dansk u ved at være halvlukket, medens den danske korte vokal er lukket (31). Interessant. Men forskellen er så ringe at den almindelige danske sprog-

bruger ikke hører nogen forskel, og det samme gælder vokalen i en række andre tilfælde, bl. a. ved de engelske og danske udtaler af *service*, *pace*, *fair*.

I paragraf 75 omtales det forhold at engelske ord er blevet opfattet som lån fra fransk eller kommet under indflydelse fra allerede tilstedeværende grupper af franske lån og derfor har fået fransk(agtig) udtale. Der gives bl. a. eksempler på at engelsk suffiks *-age* har fået samme udtale som fransk *-age*, fx. i *målavrage*. Meget forklarligt. Hvordan skal den ikke-sprogkyndige vide om et ord med *ch-* i forlyd er fra fransk og skal udtales *sj-* eller fra engelsk og skal udtales *tj-*? De franske lån af denne type var en veletableret stor gruppe da de engelske lån vandrede ind. Det er derfor ikke mærkeligt at vi fik udtaler som *check*, *cheviot* med *sj-* som nu næsten enkrådende og samme udtale som variant ved *charterfly*, *Charleston* (§ 55), *Cherry-brandy*, *Chippendale-møbler*. Omkring første verdenskrig da Chesterfieldmøbler var den store mode, var det et dannelseskriterium om man udtalte ordet med *tj-* eller *sj-*. I mit barndomsland var der en kørehest der var opkaldt efter en kendt engelsk politiker og hed *Sjamberlajn*. Hvis man udtalte ordet på engelsk den ikke så meget som rokkede med ørerne. I *Charles* (som dansk navn) har *sj-*udtalen sejret.

Også engelsk *dʒ-* kunne tidligere få franskagtig udtale. *Gentleman* transskriberes af JBadens fremmedordbog 1820: *Sjentlman* og denne udtale kaldes vulgær af Chr. Møller Træk - - 1927. 43, af ODS: *gldgs.* og *vulg.* I dag kan den kun bruges spøgefuldt. Ordet lå jo nær ved de fra fransk lånte *gentil* og *gentilhomme* der var i brug da det engelske ord dukkede op. *St. James* udtaltes ifølge Baden 164: *Sengt Sjähms*, men side 348 får vi at vide at det skal udtales: *Dschahms*, det viser at usikkerheden også har præget leksikograferne.

I § 73 nævnes ældre lån der for en dels vedkommende afviger fra den normale tilpasning til det danske lydssystem. Hvis man ikke vidste bedre ville man ikke tro at verbet *hive* var lånt fra engelsk. Der er det usædvanlige ved ordet, at det i dansk har fået stærk bøjning (efter: *rive*, *blive*), at det har dannet en afledning *hivert*, og at det bruges i mange dialekter. Denne store succes for ordet der er indkommet gennem sømandssproget, skyldes formodentlig at ordet er blevet identificeret med det hjemlige verbum *hive* (af ældre *hibe*), i 'hive efter vejret' m. m. Et andet ord vi har fået ad søvejen er *klos* i *klos op ad* o.l. Det er engelsk *close*, men vokalen i dansk er mærkelig ved at være kort sænket å-lyd. Det kan skyldes en folkeetymologisk tilknytning til substantivet *klods*. Man kan benytte lejligheden til at indskærpe at et ord ikke behøver at være gået den lige vej fra hjemlandet til lånerlandet, fx. kan vi have fået engelske maritime ord gennem hollandsk og nedertysk, hvorved deres lydform undertiden kan forklares. På den anden side er skriftformen ikke altid et sikkert vidnesbyrd om, hvorfra vi har lånt ordet. Ordet *sjal*, tidligere skrevet *shawl*, angives lånt fra engelsk *shawl*. Ordet er persisk *shāl* og findes med a-vokal i vistnok alle europæiske sprog undtagen engelsk der som nævnt af Knud Sørensen tidligere også har haft en a-form (se iøvrigt Lakotsch. Etym. Wörterb. europ. Wörter orient. Ursprungs. 1927. 143). Den danske a-form kan derfor være lånt fra ty. *shal* eller holl. *schaal* (som det kan forekomme skrevet i ældre vareleksika, se ODS) eller direkte fra persisk. Forklaringen på at vi har fået den eng. skriftform er måske den at importen er gået over England.

En engelsk udtaleform har vel aldrig eksisteret på dansk. JBaden har: Shavl udtalt Schahl. Ordet *gæng* = hold af havnearbejdere, der stammer fra eng. *gang*, synes lånt fra norsk *gjeng* og ikke direkte.

I § 70 ff. behandles stødforholdene – meget stedmoderligt. Om brugen af stød: ikke stød i engelske lån kan man i korthed sige at når ordene er blevet gængse og til en vis grad folkelige, glider de uden undtagelser ind i det danske system. Der er skrevet en bog om stødet i dansk, hvor systemet er beskrevet. Det er opbygget på modsætningerne stød: ikke stød og funktionen er knyttet til de forskellige ordtyper. Ikkestød må ikke forveksles med stødløshed på grund af manglende stødbasis. Et ord som *kat* skulle efter systemet have stød ligesåvel som *hund* og andre enstavelsesord, men har ikke noget at have det i: kort vokal + ustemt konsonant er ingen basis for stødet. Derfor er ord som *beat*, *juice*, *interview* ikke eksempler på manglende funktionelt stød, men på manglende stødbasis (kort eller halvlång vokal). Når ord med stødbasis høres både med og uden stød er der ikke tale om usikkerhed ved indordningen i det danske system, men om to stadier i ordenes akklimatisation eller om udtaler fra forskellige miljøer, idet engelskkyndige mer eller mindre føler stødet som en barbarisme der må holdes ude. Eksempler: *nonsens*, *kennel*, *poker*, *farmer*, *nice* (*nejs*).

Stødet har forbindelse med kvantiteten, idet kun lang vokal (og diftong) danner basis. Engelsk har i visse tilfælde lang konsonant (§ 63) medens dansk i almindelighed ikke har kvantitetsforskelle ved konsonanter. Forskel i vokallængde ved ordene i engelsk udtale og i den danske får ingen samlet behandling. Her er det særlig interessant at se at den tendens der findes i dansk til forkortelse af lang vokal, foran visse konsonanter og konsonantforbindelser, også rammer låneordene, fx. foran p (b), t (d), k (g): *jeep*, *baby*, *loope*, *heat* (hvor den forkortede vokal kan høres som e/æ, måske analogisk efter *heade*), *scooter*, *speaker*, *teaktræ*, *bacon*, *jukebox* og flere har variantudtaler med kort vokal.

Tryk får en udførlig behandling i § 64 ff. En tryktype med to lige stærke tryk i sammensatte ord findes i dansk næsten kun i visse affektiv-emfatiske komposita: *visvas*, *tudbrøle*, *skideskøn* osv. Derfor kunne eng. ord som *roastbeef*, *weekend* med to stærktryk ikke bevare deres trykbillede på dansk uden at lave ulykker i vores system og førtes derfor ind under typen stærktryk + bitryk (eller svagtryk) der karakteriserer hovedmassen af vore sammensætninger. Forskellen er ikke særlig iørefaldende og jeg vil tro at de fleste danske ikke har bemærket den.

En tryktype: en eller flere svagtryk + stærktryk på sidste stavelse er i dansk forlængst blevet karakteristisk for romanske fremmedord. Den har tiltrukket en del engelske lån der havde hovedtryk på første stavelse: *interview*, *sherif*, *jockey* og flere. Stofnavnet *poplin* har ikke blot fået sidstestedstryk, men fransk udtale som rim på *gobelin*. Hvordan skal den almindelige sprogbruger kunne se disse to ords forskellige nationalitet? Det er også ganske naturligt at det trykskifte vi har i latinske låneord på -or overføres til engelske lån: *'traktor: trak'torer*.

En interessant orddannelsestype er de såkaldte imperativdannelser der omtales i § 67. Førsteleddet er en imperativ, i engelsk hvor imperativ og infinitiv

har samme form kan det slet ikke afgøres om førsteleddet er det ene eller det andet eller om begge former kan indgå i gruppen. Denne type: *tagfat* osv. findes i mange sprog.

I dansk er typen folkelig, til dels jargonpræget. Det er en levende type hvad der giver sig udslag i nydannelser (se Aage Hansen. *Mod. Dansk II*. 321 f.). Der kan ikke være to meninger om at det er denne gruppes tryktype – hovedtryk på sidste led der er et adverbium, især et stedsadverbium – som har bevirket at engelske lån af denne type har fået hovedtrykket på første stavelse flyttet hen på sidste. De engelske lån er især ord af faglig, teknisk art. Et af de ældste er *lockout*. Den store masse er indkommet i nyeste tid: *make-up, knock-out, pull-over, slip-over, roll-on, pick-up, break-down, sit-down-strejke, come-back, drive-in, drop-in, stand-in, lay-out, black-out, walk-over, knck-about-nummer* o. l. hører til de almindeligste. Kun kendt i snævrere kredse er *love-in, sit-in, teach-in, feed-back, turn-over, flip-over, cut-away, get-together, drop-out, fall-out*. I nogen af ordene er førsteleddet nok blevet identificeret med danske ord: *pick-up, slip-over, hold-up*. Jeg har set det sidste ord skrevet *hold-op*, men ellers synes fordanskning af andetleddet ikke at have fundet sted.

Under omtalen af trykket kunne man måske have ventet en forklaring af det mærkelige tryk i det forholdsvis nye lån *cafeteria*. Ordet stammer fra spansk-italiensk, hvor det som andre ord af denne type, har tryk på næstsidste stavelse. (penultima). Var ordet lånt fra disse sprog havde vi ganske givet fået formen *cafete'ri (kafete'ri)*, som vi har fået *oste'ri, tratto'ri* osv. af italiensk *oste'ria, tratto'ria*. Men ordet er kommet til os over Atlanten, og hos H. L. Mencken. *The American Language* (3 edit. 193) kan man læse om ordets opståen. Omkring år 1900 ville en mand åbne sådan en forretning i Chicago og søgte en særlig betegnelse for den. Valget faldt på det Argentinske ord *cafeteria*. »It should be accented on the penultima, but the patrons immediately moved the accent one place forward«. 1918 blev ordet optaget i Webster og har siden gået sin sejrsgang. Ved trykforskydningen skabtes et nyt suffiks -*teria*. Mencken nævner fra Amerikansk: *groceriteria* (= grocery-store) og *habarteria* (haberdashery). I dansk har vi fået *vaske'teria* og sjældnere *rense'teria* (navn på renseri i Charlottenlund).

Vi går så over til det morfologiske, der behandles i kapitel IV. Ordklassen adjektiver er talmæssigt svagt repræsenteret i lånene fra engelsk og kun få er blevet allemandseje. Det gælder ordet *smart* der som det eneste uden vaklen og betæneligheder bøjningsmæssigt behandles som hjemlige ord: bestemt form og flertal: *smarte*, gradbøjning: *smartere, smartest*. Ellers stiller lånene sig i det hele afvisende overfor de danske bøjningsformer: mest overfor intetkøns-t'et, mindst overfor gradbøjningen der jo også næsten er ens på de to sprog. En del af ordene ender (i udtalen eller i skrift) på vokal: *handy, groggy, sporty, single, selfmade* og kommer i gruppe med de hjemlige ord på vokal der for det meste unddrager sig bøjninger. Andre ord bruges kun eller fortrinsvis som prædikat, fx. *allright*, heller ikke her er kongruensbøjning en nødvendighed på dansk. At man en sjælden gang kan finde bøjede former er blot hvad man kan

vente. Til eksemplerne side 56 kan føjes: (en Søster i) *noget drapt* Tom Kristensen (i ODS) og *allrighte fyre* Hilmar Wulff (i *Mod. Dansk. II* 350).

Med ordklassen verber forholder det sig så let: et fra engelsk lånt verbum kan simpelthen ikke bruges på dansk uden at antage de danske verbalformer. De må i infinitiv alle have et -e med mindre de ender på vokal. Derfor er det citat der gives s. 57: *at veto* den tyske atombevægning helt i orden (jf. at *varsko, bo, ro, tro*). I præteritum har vi i dansk -ede som den almindeligste endelse og den er gennemført i de engelske lån. Ved dannelsen af verbalsubstantiver erstattes det engelske -ing ofte med -ning der er almindeligere end varianten -ing: *trimning, overlappning, fistning, udfljipping* osv.

Det eneste punkt i bøjningslæren hvor engelsk har fået indflydelse på dansk er ved substantivernes flertalsdannelse hvor det engelske morfem har fået fodden indenfor. Et morfem -s i fremmedord havde vi allerede og det må have været medvirkende til at det engelske -s så let accepteredes. Det franske morfem adskiller sig jo fra det engelske ved kun at eksistere i skrift og ikke i talen. Hvordan franskmændene klarer sig uden et hørligt talmorfem er jeg ikke kompetent til at udrede, men i dansk går det ikke. Der var to veje at gå ved de franske lån, enten at give dem et dansk talmorfem, den normale fremgangsmåde, eller ved at være så ufransk at udtale s'et. Hvad man har gjort i ældre tid er svært at blive klar over, fordi man ikke får at vide om de flertalsformer man finder i gamle ordbøger og andre kilder, dækker over tilsvarende udtaleformer eller kun er skriftformer. Der er eksempler der viser, at et ord kan skrives med fransk morfem men udtales med dansk morfem og der er vidnesbyrd om at en udtaleform med -s tidligere har været temmelig almindelig i folkeligt sprog (se Chr. Møller. Træk - - 118 f). I moderne dansk findes denne udtale som variant til form med dansk morfem i en række tilfælde som *festons, jetons, bons, paletots, bankers, colliers*. Og her kan det samme ske som ved engelske lån at en flertalsform med -s er enerådende eller så dominerende at s'et opfattes som hørende til stammen så den kan bruges som ental: *en eller to marengs*.

Det engelske morfem -s derimod kunne røgte sin funktion lige så godt som de danske både i tale og skrift og blev en konkurrent til dem. Man kan skelne mellem 3 grupper.

Gruppe I omfatter ord hvor det engelske morfem er (praktisk taget) enerådende, fx. *check, feature, musical, paying-guest, swimming-pool, overall, snapshot, back, forward, wing, drink, fan, jeep, call-girl, cocker-spaniel, cotton-coat, cocktail, hotdog*. Til denne gruppe hører ord der på engelsk som på dansk så godt som altid bruges i flertal. Det er *fittings, odds*, betegnelser for masser og samlinger af enheder: *cinders, cornflakes, pickles, rollmops, props*, for hvad der forekommer parvis: *slippers, spikes, whiskers*, eller består af to dele, herunder mange betegnelser for benklæder og lign.: *shorts, slacks, panties, flannels, knickerbockers* osv.

Gruppe II består af ord hvor det engelske morfem konkurrerer med de danske, herunder nulmorfemet, fx. *sketch, trick, stencil, lady, yankee, hobby, terrier, thriller, best-seller*.

Gruppe III er karakteriseret ved at dens medlemmer (så godt som) kun bruger dansk morfem, fx. *snob, baby, boks, mop* (redskabet), *match, trust, hip-*

pie, quiz, flirt, dingo, dress, hessian, hurdle, og en mængde ord på -er (der i dansk er tvangsinlagt i rubrikken med morfem -e): *farmer, mixer, bookmaker, outsider, scooter, destroyer, container* osv.

Nu kunne man måske tro at grupperne afspejlede en udvikling fra et stadium hvor ordene stadig følte som fremmede, til et stadium hvor de opfattedes som og behandledes som almindelige danske ord. Et blik på eksemplerne viser at dette ikke slår til. Gruppe I indeholder ord som ethvert barn kender og gruppe III ord som ikke er hver mands eje. Teorien om at en svækkelse af bevidstheden om ordets fremmede oprindelse og fremmedartethed baner vej for optagelse i de danske morfemsystemer kan ikke godtages uden videre. Der er åbenbart andre forhold der kan gribe ind og virke hemmende eller fremmende. Det kan være ordtypen. Den på -er i engelsk minder så meget om den danske med samme suffiks at lån af denne type straks kan få dansk morfem. Noget lignende gælder til en vis grad lånene der ender på en s-lyd. Her kan s-morfemet jo ikke høres (englænderne gør det jo hørligt ved at indskyde en i-vokal) hvorfor det er nærliggende at bruge dansk morfem. Måske kan det også vises at nogen sproglige miljøer, foruden de engelskkyndiges, holder på det fremmede morfem mere end andre, fx. sportkresse.

Som bekendt er ikke så få låneord der altid eller i overvejende grad bruges i flertal, i dansk blevet opfattet som entalsord hvortil et nyt flertal, især med nul-morfem er blevet dannet: et *slips*, en *rollmops* en eller et *stores* osv. er behandlet i § 81. Ældre eksempler hos Chr. Møller l.c. 121 f. Et af de ældste af herhenhørende ord er *turnips*, men hvor gammel brugen som ental er kan jeg ikke sige.

Det er især de danske morfemer -r og nul der får anvendelse ved låneordene. Det er nævnt at -e har særrområde ved ord på -er. Derudover bruges det næsten kun ved ord der ender på en konsonantforbindelse (alene eller som variant til andre morfemer): *boks, farm, tank* (om beholder), *vamp*.

De følgende kapitler indeholder mangt og meget som det kunne være interessant at komme ind på men pladsen tillader det ikke. Jeg må nøjes med at nævne et par småting.

Syntaktisk indflydelse er ofte vanskelig at konstatere. Her må man gå forsigtigt til værks, hvad forfatteren naturligvis er klar over. Først og fremmest skal man ikke gå over åen efter vand. Hvis en ny konstruktion kan være udviklet på dansk grundlag må en forklaring om lån afvises eller højst antages som en medvirkende årsag. I § 93 nævnes den journalistiske brug: *Erling Dinesen, arbejdsminister, Svend Otto, tegner*, og der siges forsigtigt: »Dette leder tanken hen på paralleller i engelsk og amerikansk journalistik«. Udtryksformen har jo, jeg ved ikke hvor langt tilbage i tiden, været brugt i danske opslagsværker, telefonbøger osv. Det må være derfra det stammer.

Kapitel VI hedder Leksikalsk-fraseologiske lån. Det er som forfatteren skriver: 'et kapitel, der kun med vanskelighed lader sig systematisere på fuldt tilfredsstillende vis'. Jeg tror nu nok at stoffet var blevet mere overskueligt hvis det havde været fordelt på flere kapitler. Hvis man vil kalde det store kapitel et pulterkammer må man skyndsomst tilføje at det er et af dem hvor det er sjovt at gå på opdagelse og hvor man kan finde mange interessante og værdifulde ting.

Det interessante spørgsmål om låneordenes fordeling på ordklasserne behandles i § 122. Stikprøver viser, oplyses det, at ca. 75 % af lånene tilhører ordklassen substantiver, ca. 15 % verberne og omkring 7 % adjektiverne, for at blive ved de 3 største ordklasser. Nu har alle ordklasserne jo ikke lige store antal medlemmer, derfor må tallene også ses i forhold til vedkommende ordklassers magtstilling. Nogen stikprøver der skulle vise ordklassernes indbyrdes størrelsesforhold gav følgende resultat (*Mod. Dansk II* 18 f.): substantiverne: 65 % verberne: 14,4 % og adjektiverne: 15 %. Hvis de to hold beregninger holder stik vil det sige at vi har lånt flere substantiver end den ordklasse efter sin stilling kunne tilkomme, at klassen verber netop har fået hvad der svarede til dens stilling, og at adjektiverne efter samme synspunkt er blevet underrepræsenteret. De slutninger man måske kan drage heraf skal jeg ikke komme ind på.

De afsluttende bemærkninger indeholder 'nogle få personlige bemærkninger'. Om ortografien hedder det: »I betragtning af, at vi lever i en tid, da praktisk talt alle i den unge generation får i hvert fald et vist kendskab til engelsk, forekommer det mig betænkeligt at gå ret langt med hensyn til ortografisk tilpasning af lånene til danske konventioner«. Jeg er helt enig med forfatteren selvom han erklærer sig uenig med mig fordi jeg har været så formastelig at foreslå *trawl* skrevet *trål* (som variantform). Derimod forstår jeg ikke hans argument.

M. h. t. udtalen henstiller han til radiofolk og dansk lærere 'at formidle en rimelig grad af tilnærmelse til den engelske udtale'. Dette gælder formodentlig kun nyankomne og sjældnere ord og ikke lån der har fået en fast dansk udtale. Om det morfologiske hedder det: »Den svingende morfologiske skæbne, der bliver mange af de direkte låns lod, må vi nok leve med også i fremtiden«. Ja, mon ikke? Der er jo også bunker af hjemlige ord der slæber rundt med morfologiske varianter.

Hvis nogen skulle være så naiv at tro at en engelsk professor (ikke: en engelsk professor) skulle være særlig interesseret i at få så meget engelsk ind i dansk som muligt, så vil slutningsordene rive ham ud af vildfarelsen: 'når det er sagt, forekommer det mig rimeligt at følge rettesnoren: indfør ikke et fremmed udtryk, hvis der allerede findes et dansk, som er lige så dækkende' - man kunne tilføje: ikke blot af hensyn til modersmålet, for det klarer sig nok, men også som en hjælp til de mange, mange læsere og tilhørere som måske nok kan noget engelsk og måske er ganske velbevandrede på fremmedordenes enemærker, men ikke desto mindre har forbandet svært ved at følge med i alt det nye der på det sproglige område væltes ind på dem.

Aage Hansen

Jørgen Bang: Synspunkter på folkevisen. En antologi. Munksgaard, København, 1972, vi + 391 s.

Det er jo ikke ubekendt, at de danske middelalderballader er et studieobjekt, som har tiltrukket forskere og andre interesserede fire veje fra by. Amanuensis v. Århus universitet Jørgen Bang har ud fra den position, hvor man (og vi er

flere) »er fascineret af viserne, men samtidig på engang imponeret og skræmt af den enorme forskningstradition omkring dem«, sat sig for at kortlægge adgangsveje og forbindelseslinjer. Resultatet af et flittigt arbejde med saks, kopi- og skrivemaskine er en forskningsantologi på over 300 sider og en efterskrift, som er vægtig på en anden måde. Bogen er redigeret med henblik på undervisningssituationen i bred almindelighed, og det kan da for gymnasiet siges, at den falder på et tørt sted, når henses til de nye krav om intensiv periodelæsning og metodebevidsthed og til de nye gruppearbejdsformer.

Antologien begrænser sig til den danske visetradition, og det betyder begræb- ligvis, at danske forskere er i massivt flertal. Men balladeforskningen er jo ligeså international som genren selv, og JB har heller ikke klippet pedantisk tæt langs den nationale grænse. Broderlandene repræsenteres af Buggé, Ek og Solheim, og Wilh. Grimm får et par (gode) ord med. Lillefingeren er altså rakt frem. Anm.s appetit skærpes især ved læsningen af de sider, der henfalder under det folkloristiske synspunkt. Her præsenteres Buggés sagnvandringsteori, og i efterskriften omtales kort Grundtvigs afstammingshypotese (Elverskud-studierne). Trods forståelig resignation: »Denne antologi negligerer i nogen grad det hav af synspunkter, der er fremsat om ligheder mellem forskellige landes viser og om afstammingsforholdene« (353) kunne der nok her have været skaffet plads for eksemplifikation (og førstegangspræsentation for et større publikum) af en så perspektivrig indsats som Lajos Vargyas' tilblivelses- og spredningsteori (på dansk konkretiseret i den lille opsats om DgF 183, Kvindemorderen, DSt 1963 og generelt introduceret af Piø i anm. af Researches ssteds 1970); Vargyas er jo uævnt, via Politikens Verdens Litteratur Historie, på vej ind i den almindelige bevidsthed om viserne. – Iøvrigt er antologiens folkloristica sam- menvalgt med stor sans for de pædagogiske muligheder, der gemmer sig i tradi- tionsforskningens bestræbelser for at løfte viserne ud af den vedtagne lit- teraturhistoriske kontekst og placere dem i en sociologisk sammenhæng. JB medtager stringente metodedefinitioner af Bødker og Piø, og Th. Knudsens ind- læg fra Nordisk seminar i folkedigtning 1962, Om sandhed i viserne.

Det er overhovedet et af antologiens meget store fortrin, at fordringen om pædagogisk anvendelighed fornemmes hele vejen i dens anlæg og udvalg. Ma- terialet er sorteret efter 6 synspunkter. Først en kronologisk montage fra Vedel til Grundtvig med vægt på modstillingen af produktions- og reproduktionsteori og på dokumentation af den gyser, som hedder striden omkring »den bebudede nye Udgave af en Materialsamling af Danmarks gamle Folkeviser« (Molbeck). Dernæst i rækkefølge: det sproglige (: Brøndum-Nielsenske), det filologisk- æstetiske, det historiske, det folkloristiske, det musikalske og det litterære syns- punkt. Helhedsindtrykket er til stadighed, at de væsentlige problemer fremdra- ges i en mosaik af veltilskårne citater, ofte digre værkers konklusioner og til- bageblik.

De efter anm.s skøn få holdepunkter for en kritik af udvalget går på, hvad der savnes, ikke på hvad der står. Under det historiske synspunkt, hvis centrale temaer er »alder og sandfærdighed« (350), belyst af Grundtvig, A. D. Jørgensen, Steenstrup, Ek, Albeck og Solheim, kunne Karl-Ivar Hildeman godt have for- tjent en plads, fx. med de metodiske overvejelser omkring etableringen af den grundformsforestilling, uden hvilken solide analyser af en vises relation til den

historiske virkelighed ikke kan foretages (DgF X, 394). Dette citat ville have skabt en betydningsfuld sammenhæng med det filologisk-æstetiske synspunkt, hvis interesse er restitutionen. Og om dette synspunkt: lyset falder her på de store klassiske restitutionsforsøg af Grundtvig, Recke og Olrik. Grüner-Nielsen repræsenterer ene mand editionspraksis efter 1925 med et kort klip fra *Danske Folkeviser fra Riddersal og Borgestue*. Men denne redaktørs forbehold: »... Dog er naturligvis aabenbare Fejl rettede...« vil de seneste udgivere, Bille-skov Jansen og Dal, og efter sidstnævnte diverse gymnasieantologier, jo ikke engang være med til. Når nu bogen er redigeret med henblik på undervisningssituationen havde det nok været rimeligt at lade denne filologiske puritanisme ytre sig, fx. Dal i *Danske Viser* 1962, og når der skal vælges mellem restitutorer, hvorfor så ikke her anlægge en litteratursociologisk målestok og samle sig om dem, der henvender sig til hjem og skole? Det forekommer en gammel beundrer, at vi burde have set Recke ved arbejdsbordet og ikke kun hans redaktionsprogram; sagen er jo den, at såsige hver af hans restitutioner udkrystalliseres af en hel monografisk behandling, der uanset restitutionens troværdighed er sigtet fuld af skarpsindige iagttagelser, jfr. den løbende citering fra *Danmarks Fornviser* igennem DgF X. Under det filologiske eller det sproglige synspunkt kunne der have været ryddet en side til et klip fra afhandlingen om Vestnordisk Indflydelse i Dansk (DSt 1907), der dels har metodisk betydning som praktisk demonstration af parallelstedsregistranten, dels er den første underbyggede påvisning af visematerialets tvedeling i østnordisk og vestnordisk. Til karakteristikken af Olrik som viseudgiver (baseret på et citat fra Riboldvisen DSt 1906 og redaktionsprincipperne fra Dansk lærerforeningsudg. 1899): »I sine restitutioner præsenterer han den fælles kerne i varianterne med enkelte rettelser«. (347) bør vel tilføjes, at der ikke altid er fuld overensstemmelse mellem hans grundformsanalyser i DgF og redaktionerne i de populære viseudvalg, hvor han ynder at lade hvileloven dominere på enhedslovens bekostning og i folkloristisk bevaringsvilje medtager slutninger, der af ham selv vurderes som yngre tilsætninger (jfr. DgF 415 og 460).

Det sidste afsnit, Det litterære synspunkt, er antologiens største (100 sider). Fælles for artiklerne her er, »at de for det første relaterer folkeviserne til middelalderen og studerer dem som udtryk for denne periode og for det andet arbejder med et specifikt litteraturbegreb«. Afsnittet indeholder Frandsens indledning fra *Danske Folkeviser i Udvalg*, Brøndsteds behandling af viserne i *Digtning og Skæbne*, hele Villy Sørensens efterhånden kanoniske afhandling i *Digtene og dæmoner*, Harrits' kritik af samme i *Kritik 10* og Peer E. Sørensen Et episk mønster i folkevisen, *Kritik 9*. Omend man kunne indvende, at disse tekster er lette at komme til, dér hvor de første gang er publiceret, er medtagelsen af dem dog fuldt forsvaret i den betydning, de har haft for det moderne visebegreb, og for den debat, som JB selv fører videre.

Antologien afrundes nemlig af en efterskrift, – et »metasynspunkt«: punkt for punkt kommenteres de synsvinkler, der er anlagt i de forløbne 300 siders citater. Det bliver en hel forskningsoversigt, der med et fortjenstfuldt overblik trækker store linjer op. Kommentarerne til det folkloristiske synspunkt og navnlig det litterære, varmes op af den impliceredes engagement, af vurderinger og perspektiveringer. Fra strukturalistiske og marxistiske positioner drøfter Bang

tilsidst, »forsøgsvis« »nogle træk ved det ideologiske rum, som viserne er skrevet i«. Det er nok bogens allermost spændende sider, som lægger op til et andet forskningsprojekt, »at vise at det ideologiske univers som er bundet til vise og eventyrgenrerne er et gyldigt udtryk for bevidstheden i det feudale samfund«. Forfatterens tankegang har konsekvens og perspektiv: det er værdifuldt at få understreget, selvom det er en nymarxistisk *Gemeinplatz*, at kunstværkets forhold til den sociale virkelighed ikke blot er en afspejling, men også en fortolkning, der bidrager til at strukturere virkeligheden for dens indbyggere, både reproduktion og produktion. Men iøvrigt er de sidste sider netop kun et oplæg i skitseform, uden eksemplifikation endsige analyse af konkret materiale, vanskeligt at stille noget op med før der kommer flere kort ud af ærmet. Dog et par punkter:

Bang afviser at det skulle være »naturligt« at antage »eksistentielle konflikter«, for »den handlende person (agens) – hans personlighed opløses ikke, selvom han forvandles eller trues af overnaturlige magter, for han er slet ikke sig selv bevidst som et »jeg« i modsætning til sin omverden« (638). Der ligger heri et opgør med Villy Sørensens tolkningsmodel, at Bang beskrevet således: »Viserne læses som eksistentielle ytringer – fortolkningen af menneskets situation« (360). Kritiken går på, at en sådan tolkning er en »interpolation« (3);, 3)7). Som dog ikke er mere unaturlig, end at Bang selv forfalder til den, når det hedder, at »der drømmes . . . om forløsning fra traumatiske tilstande« (369). Og: når Bang siger, at visepersonen ikke er sig bevidst som et »jeg« i modsætning til sin omverden, synes han kun at kunne slutte dette ud fra en apriorisk forestilling om, at denne omverden netop *kunne* tolkes som en projektion af sjælelige konflikter. (Altså som dæmonisk). Hvis nemlig ikke de overnaturlige er projektioner (som det må være en legitim forskningsopgave at følge tilbage til udspringet), hvorfra så udlede den hævdede bevidstløshed? Anm. synes nok, den eksistentielle tolkningsmodel kan bestå ved siden af den, der vil afdække strukturen i visernes egen omverdenstolkning på deres eget bevidsthedsniveau. Derimod vil han gerne være med til at afvise, at eksistenskonflikter skulle være til ovenover og uberoende af den forhåndenværende sociale virkelighed.

Iøvrigt herom: det er ikke kun 1600-tallets adelstradition, man kan tillægge ophavsretten til »en antropologisk bevidsthed«, hvor en sådan forekommer (Ridderens runeslag) (362). Flyvebladstrykket fra 1672 af DgF 40, Harpens kraft bekræfter med en saftig vulgarisering en eksistentiel tolkning af visens erotiske konflikt:

Hr. Peder han legte men pinden vild' stå
Til bryllup gik alle, men ingen gik fra.

Hr. Peder han legte til kvinten hun sprang, (cf. Den Stundesløse I, 4)
Da fik hans harpe en anden klang.

Den egentlige karakter af den selvovervindelse, hvis vanskelighed er udtrykt i kravet om, at Nilaus Erlandsøn skal skære en brad af sit eget bryst ses i norsk-færøisk og en enkelt dansk optegnelse af DgF 56, hvor ridderen først forløser jomfruen, men derpå, da de lægger sig sammen, falder i søvn, hvorefter hun

igen må forlade ham som hind. Og Sidsel Jensdatter skylder vi en sært medvidende kommentar til Svejds erotiske dæmoni:

Du skal lokke de jomfruer tre,
Og skill' dem ved deres Ær',
Og hvad for en en du ægter af dem,
De andre skal du have kær. (DgF 70, P5)

Etc.

For det andet: Bang hæfter sig ved den af Flemming Harrits påviste analogi mellem Villy Sørensens fortolkningsmodel, hvor dæmonerne opfattes som sindbilleder, og middelalderens allegori/allegoresemodel, og bemærker, at »netop her er der vel grund til skepsis, fordi allegorien og dens fortolkningsmetode er så stærkt knyttet til den katolske ideologi«. (361 f). At viserne har lidt eller intet at gøre med gejstlig allegoridigtning, byder sig selv, men hvorfor skal den katolske ideologi udskilles af deres livsbillede? Kan den ikke også være et gyldigt udtryk for bevidstheden i feudale samfund? Visernes skæbnebegreb, som Bang med støtte hos Mogens Brøndsted integrerer i deres konserverende, feudale ideologi (Når ... enhver ændring ... opleves som skæbne, gøres det lukkede og uforanderlige til det værdifulde ved tilværelsen, 369), lader sig vel se i sammenhæng med (middelalder)kristendommens verdenssyn, der jo netop legitimerer gejstlige og verdslige magthavere (»de to sværd«). I en række viser, især overleveret i almuetradition, fremtræder skæbneforestillingen som et kristeligt tonet gengældelsens princip (DgF 95, 337, 338, 193 AC overfor B) og i centrale ridderviser kan den være et udtryk for en oplevelse af, at lidenskaber (som jo er den ondes værk) handler med mennesker mere end mennesker handler i lidenskab.

Til allersidst en omfattende bibliografi. Et par undladelsessynder: ingen henvisninger til Licstøl (som dog er nævnt i efterskriften). Hvorfor repræsentere Otriks episke love med den isolerede gennemgang i DSt 1908 istedetfor den langt fyldigere posthume udg. 1921 af *Nogle grundsætninger for sagnforskning*. Udeladt er fremdeles Niels Møllers *Fire Ballader* (1934) og Harald Rues *Litteratur og Samfund* (1937) (den ene svale, der alligevel varslende). Vargyas er heller ikke fundet værdig her. Og for nu at blive i terminologien skulle der også være blevet råd til en slags metabibliografi, der rummede Holzapfels bibliografi: *Die mittelalterliche skandinavische Volksballade* (1969); endelig forekommer det naturligt, om overblikket over viseforskningen også havde indbefattet det overblik over det i videnskabelig regi til dato uudgivne norske visestof, som foreligger i Grüner-Nielsens og Heggstads *Utsyn yver gamall norsk folkevisediktning* (1912). Men, som antydtes: indvendingerne er i det hele og store ligeså relative som emnet er endeløst. Synspunkter på folkevisen efterlader sit tema mere fascinerende og mindre skræmmende. Bogen realiserer sit formål, og det er en stor fortjeneste.

Jørgen Lorenzen

NYE UDGAVER AF BAROKLITTERATUR

Jacob Worms skrifter udg. af Erik Sønderholm I 1968, II 1971, III Jacob Worm. En politisk satiriker i det syttende århundrede af Erik Sønderholm 1971. Munksgaard.

Dansk barokdigtning 1600-1750 ved Erik Sønderholm, I Tekster 1969, II Kommentar 1971. Gyldendal.

Munksgaards baroktekster under redaktion af Per Olsen:

Barokkens lejlighedsdigtning udg. af O. Riber Christensen, Henrik Hansen m. fl. 1973.

Anders Bording: Den danske Mercurius udg. af Paul Ries 1973. E. E. Naur: Golgotha paa Parnasso I-II udg. af Peter Brask 1973.

Thøger Reenberg: Ars Poetica. Digte mellem to Tider udg. af Per Stig Møller 1973.

Willum Worm: Digte udg. af Leif Leifer 1973.

Afdøde professor Ejnar Thomsen ejede et manuskript i to bind af Jacob Worms »Satiriske Skrifter« og fremhævede gerne samme haandskrifts ringe værdi som tekstkilde for det interessante, men svært tilgængelige forfatterskab. Sikkert har Thomsen i denne sammenhæng foranlediget udskrivningen i 1952 af en prisopgave vedrørende »tekstkritisk undersøgelse af Jacob Worms digteriske forfatterskab«. Den med guldmedaillen honorerede besvarelse af *Erik Sønderholm* førte til, at Det Danske Sprog- og Litteraturselskab i 1954 overdrog denne at besørge Jacob Worm til trykken. Da første bind udkom i 1968, var det modnet ikke blot ved lang tids erfaring og eftertanke, men i uanet grad aktualiseret ved genopdukkende interesse for den litteratur, der sætter problemer under debat, specielt da politiske problemer, som Jacob Worm gjorde det, indtil han blev opslugt af den skæbne, han saaledes havde manet frem. Den til teksterne hørende kommentar fremkom i 1971, og samme aar kunne Sønderholm som udgavens tredje bind fremlægge en monografi om sin forfatter, der paa udmærket maade skaffede ham den filosofiske doktorgrad. Med professorinde Else Dalhoffs mellemkomst tilhører det Thomsenske manuskript nu Erik Sønderholm, der har kunnet attestere dets ringe kvalitet. Man bør et øjeblik tænke tilbage paa, at Ejnar Thomsen engang i al stilhed maa have forsket temmelig bredt for at kunne naa til dette resultat, og at den nu afsluttede udgave foruden alt andet ogsaa er et mindesmærke over en lærer, der vandt styrke gennem sine elever.

Første bind indeholder Selskabets og udgiverens forord, principperne for tekstredaktionen, der viser modningen fra det principielle til det praktiske, fremdeles de antagelig ægte tekster, der med oversatte passager udgør 397 sider, de antagelig uægte tekster, der fylder 42 sider, samt et variantapparat paa 158 sider. Variantapparatet giver allerede med sine ofte lange og sindrigt grupperede haandskriftslistes et foreløbigt indtryk af det vældige arbejde, der har ligget bag ved fremstillingen af teksten. Man maa med udgiveren beklage, at apparatet ikke staar direkte under teksterne; men den i varianterne gentagne sidetælling fra teksterne opvejer dog i et vist omfang denne ulempe. Der er til gengæld en i praksis velkommen, tæt linjetælling pr. hver tredje linje af de ustrofiske

stykker. Teksten lægges gerne op mod den bedste kilde. Udgiveren er tilbageholdende med frie forbedringer, der yderligere kendetegnes med klammer. Resultatet er i reglen akseptabelt. Undtagelsesvis bemærker man, at første linje i attende strofe af *Jesu Klagemaal* strider mod versformen og burde have været rettet, ligegyldigt hvad der staar i originaltrykket og de 29 haandskrifter. Man maa iøvrigt respektere den energi, hvormed udgiveren har erhvervet de til opgaven hørende filologiske forudsætninger. Udgiveren erindrer i saa henseende med tak en ganske væsentlig støtte fra mag. Kaj Bom, og hertil kommer assistance fra cand. mag. Herluf Nielsen vedrørende det latinske. Det er dog ikke ganske lykkedes at overvinde de vanskeligheder, som 300 aars forskydning af de filologiske interesser har medført. Det af latin, græsk og hebraisk struttende æredigt til ærkebiskop Hans Svane er simpelthen optrykt i facsimile, hvilket er utilfredsstillende paa grund af tidens mange ligaturer i det græske, og fordi facsimilen ikke er særlig god. Man maa forbaves over, at der ikke har været raad for disse problemer ved speciel assistance under den gode og smukke udgaves sikkert vidtløftige budget. Assistanzen i det latinske er solid, men ikke just meddigtende. Saaledes antyder oversættelsen s. 77 ikke det skarpladte citat Hor. A. P. 5 *risum teneatis amici?*, hvilket er uheldigt, da Worms litterære kunst spiller i skæret af hans og læsernes klassiske læsning. Gengivelsen af et par linjer fra Ovids *Ars Amatoria* s. 211 er korrekt indtil det vildledende. Men lad dette ikke fordunkle indtrykket af en god hjælp, hvor nøden nok har været stor.

Andet bind indeholder en kommentar i ordets bredere betydning, idet der foruden løbende udlægning af sproglige og indholdsmæssige problemer gives meddelelse om hvert enkelt digts forekomst i haandskrifterne, om sandsynligheden for, at det er skrevet af Worm samt om den sandsynlige datering. Hertil kommer en grundig »Fortegnelse over uægte Jacob Worm-tekster«, udførlige beskrivelser af de benyttede haandskrifter, forkortelsesliste, meddelelse om haandskrift fundet siden kommentarens afslutning samt »Efterord« om kommenteringens principper. Disse gør et sundt indtryk. Navnlig en vis gentagelse af oplysninger til forskellige digte frem for overhaandtagende henvisningsteknik bidrager til, at bindet bliver praktisk anvendeligt, og det samme gælder en naadig begrænsning i anvendelse af forkortelser og løbenumre, der ellers kan give gode bøger en fernis af akribi. Kommentaren er et massivt stykke arbejde, der i høj grad vil hjælpe til opfattelse af digtene som aktuel litteratur. Dens oplysninger fra tidens statshistorie og personalhistorie er imponerende skønt begrænsede til det nødvendige og tilstrækkelige; suppleringen fra f. eks. Bibelen er god og grundig. Nærmest savner man henvisninger til litterære mønstre saasom det nævnte sted hos Horats og den kort før optrædende $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\beta\alpha\sigma\iota\varsigma\ \epsilon\iota\varsigma$ (udgaven har: $\epsilon\iota\varsigma$) ἄλλο γένος, der paa raffineret maade føres tilbage til en betydning, der var trængt i baggrunden af Aristoteles i hans *Analyt. Post. I,7*; men man kan mene, at bogen er tyk nok endda. Ogsaa den svært effektive korrekturlæsning maa paaskønnes. Man skal lede efter en svips som s. 206, hvor der rettes græsk i tekstbindet s. 248, og hvor en øjensynlig fejl overlever i bedste velgaende. Mest imponerende er i kommentarbindet vel nok redegørelsen for haandskriftforholdene, der for det første bygger paa et i danske udgaver af denne art eksempløst vidtspændende studium, saaledes at der

nærmest i forbigaaende arbejdes med 48 manuskripter til et i undersøgelsen inddraget digt af Kingo, hvor Kingoudgaven har benyttet mindre end halvdelen. Digtene af Worm rekonstrueres i flere tilfælde ud fra mere end 50 haandskrifter spredt over adskillige landes biblioteker, vel at mærke saaledes, at det langtfra er de samme haandskrifter, der gaar igen fra digt til digt, og saaledes, at der digt for digt opstilles fornyet regnskab over de benyttede haandskrifters værdi og indbyrdes afhængighed. Hver enkelt af disse mange opstillinger beror paa en yderst tidsrøvende undersøgelse. Listen over ialt benyttede haandskrifter opgaar til 113 numre. Den hermed givne beskrivelse er af overordentlig værdi dels ved oplysninger om manuskripternes øvrige indhold, dels ved den erfarne udgivers mening om haandskrifternes alder og teksthistoriske stilling. Man undres over, hvor lidt udgiveren har haft at hente i en disputats fra 1917 over beslægtet emne; men arbejdet er i hvert fald gjort om fra bunden af og med en helt anden soliditet. Næppe nogen anden dansk forfatter fra den nyere tid er blevet udgivet med denne grundighed, der iøvrigt i stort omfang udstrækkes til de uægte digte.

Tredje bind er disputatsen om Jacob Worm, der efter en hovedfremstilling paa 279 sider bringer et tillæg af aktstykker paa 188 sider samt tysk resumé, godt skjulte gemmenoter m. m., hvortil kommer navneregister, errata og additamenta, ialt 511 sider. Tillægget rummer mange interessante dokumenter paa dansk og latin af Worm og hans omgivelser, de latinske vedføjte oversættelse af Herluf Nielsen. Materialet er som venteligt fremlagt med glædelig omhu for detaljen. Forordet lader skinne igennem, at forfatteren under hovedfremstillingen af digterens gerninger og dage har følt sin begrænsning som historiker og personalhistoriker og sat sin lid til, at digteren dog heller ikke fortrinsvis var historiker, men – kursiveret – *digter*. Bogen er ganske vist ikke nogen bedrift i det statshistoriske; men hvad der paa det felt meddeles, ofte som systematiseret gentagelse fra kommentarbindet, forekommer dog korrekt og forstandigt som nødvendig baggrund for Worms virksomhed. Denne virksomhed var i høj grad personalhistorisk, en tæt strøm af spe mod høje, højere og højeste samtidige, som man skal være godt inde i det syttende aarhundredes danske personalhistorie for at lodde dybden af. Den afsluttende konklusion om »Værket og Manden« samler sig med grund om satiren som personligt anliggende. Doktoranden er i høj grad personalhistoriker; bogen har sin styrke paa det felt. Man læser den ikke uden at blive udførligt belært om disse vigtige sammenhænge bag det syttende aarhundredes litteratur i Danmark, og man tilgiver gerne forfatteren hans evne og vilje til at supplere kendsgerningerne med velskrevne formodninger. Forordets understregning af, at Worm først og fremmest var digter, har derimod ingen sammenhæng med selve bogen. Den viden om Worm som digter, der kun delvis mærkes i kommentarbindet, altsaa forholdet til tidligere og samtidige digtere, specielt til latinerne, fremdeles til de dengang aktuelle forestillinger om litterær teknik, søges hellerikke i disputatsen opbygget til nogen litteraturhistorisk syntese. Med al respekt for belysningen af visse vanskelige stykker saasom den berygtede »Kardinalsatire«, der giver forfatteren anledning til at takke mag. Bom for »megen og uselvsk hjælp«, og med al agtelse for det som »konklusion« serverede kapitel maa man sige, at værket ikke har nogen konklusion, og at Worm som digter

er nær ved at blive væk undervejs. Forfatteren bør som andre være tilfreds med bogens monumentale vigtighed i anden henseende.

Under arbejdet med Jacob Worm har Erik Sønderholm faaet tid og anledning til en større antologi af »Dansk Barokdigtning 1600-1750«, hvoraf det solide tekstbind udkom 1969 og den paa mange punkter fortjenstfulde kommentar 1971. Værket gør fortrinvis og i stort omfang tekster tilgængelige, der ellers er vanskelige eller umulige at finde i paalidelige tryk: dele af Astreæ Sjungechor, meget af Bording, noget af mange, der endnu venter paa systematisk udgivelse. Det er overalt vigtige ting, idetmindste typiske og som regel overraskende gode. Griffenfeld er ingen ringe digter, Jens Pedersen Bergendal er forbavsende. Mikkel Hansen Jernskægs bryllupsdigt »om de tvende tal 1 og 0« virker friskere, end da det sidst blev udgivet for 35 aar siden. Thøger Reenbergs »Forsamling paa Parnasso« er litteraturhistorisk vigtig, Mads Bergenhammers dertil knyttede »Apologie« er vort første litterære stridsskrift. Sammenligningen mellem Søren Terkelsens »Det roelige Bunde-Lefnet« og Bertel Wichmans »Aggerleffnets Loff« er lærerig. Værket er et fortrinligt supplement til de udgaver, man iøvrigt kan skaffe sig, og fremstillet som længe tiltrængt universitetslærebog. Nogle af stykkerne er af denne grund sat med fraktur. Tidens markante interesse for teksthistorie og social litteraturbetragtning tilgodeses i høj grad, idet værket, som det siges i forord til kommentaren, fremdrager de verdslige sider af barokken, den individuelle, liberale og kritiske digtning, der i kendelig grad blev holdt nede af datidens autoritære system. Tekstbehandlingen er samvittighedsfuld. Verstælling pr. 4. linje er en velgerning, der for smaa midler vilde kunne forvandles til det endnu bedre ved tælling pr. 3. linje, saa man altid har et tal paa eller ved linjen. Nærmest som biprodukt fremkommer en væsentlig revision af Kingos »Sæbye-Gaards Koe-Klage«. En linje i normalskrift i stedet for kursiv II, 156 virker velgørende som vidnesbyrd om menneskelig ufuldkommenhed, og der mangler lykkeligvis et ord i bd. II mellem ss. 6 og 7. Opitz' »Lob des Feld-Lebens« citeres efter en paafaldende uaktuel udgave, og omgangen med græsk er fornærmelig (I, 292 fornedet, »rettet« til katastrofe II, 178, Kingoudgaven har det rigtige; II, 250 foroven bis, forlægget har det rigtige). Den litteraturhistoriske omramning har kunnet forenkles efter Sønderholms offentliggørelse af Ejnar Thomsens gode, gamle konkurrenceafhandling om »Barokken i dansk Digtning«; men den løbende kommentar er blevet tilbage som en uafviselig opgave ved tilrettelæggelsen for de studerende som for andre nutidige læsere. Her er udgiveren paa hjemmebane. Han mestrer afkortningen af sin fyldige historiske, personalhistoriske og sproghistoriske viden til det rimelige samt den naadige balance mellem gentagelse og henvisning. Værket har derimod sin begrænsning i det litteraturhistoriske som bestanddel af den løbende kommentar. Man kunde have ønsket stillingtagen til forholdet mellem originalitet og imitation i Kingos »Keed aff Verden, og kier ad Himmelen«. Alvorligere er forbigaaelsen af allusioner til latinske autoriteter fra ældre og yngre tid, der var kærnen i barokkens litterære skoling, og som frem for alt maa konsulteres før vurdering af de danske pennes originalitet og imitation. Et par eksempler: fladheden i en af Jens Steen Sehested overtaget latinske sentens af Conrad v. Höveln I, 385 (burde, evt. ved rettelse, være skrevet som vers med udeladelse

af *vis sit*) fremtræder overvældende ved af kommentaren savnet bevidsthed om det berømte mønster Hor. Carm. III, 2, 13. Bording afslutter sin »Æres Knude« til Povel Tscherning med *non Curios similo, nec Bacchanalia vivo*, der I, 196 jævnt hen skrives som prosa efter forudgaaende *ludet pagina, sed vita proba est* osv. De sidstnævnte ord er visselig en prosaisk bearbejdelse af Mart. I, 4, 8 *lasciva est nobis pagina, vita proba*; men de førstnævnte er, som det skulde ses af den gamle Bordingudgave, vers, nærmere bestemt varieret efter Juv. II, 3 *qui Curios simulant et Bacchanalia vivunt*. Begge digtene var pensum i det syttende aarhundrede. Bording har villet lade dem virke i deres helhed, dengang almindelig kendt, gennem de halve citater. Der er bid i Peder Ørbæks *nunc demitte* I, 245, forkert oversat II, 125 uden klarhed over den paa stedet forudsatte salmetradition efter Vulgatas formulering af Luk. II, 29 som konkret nærværende i Thomesens Salmebog (1569, 333v). Interessant er Ørbæks *Surge Piger!* (I, 233), der maaske burde huskes som manende indledning til den fire aar før kommentaren udgivne Liber de Distincione Metrorum af Iacobus Nicholai de Dacia; man spørger med rimelighed efter forbindende tradition. Hvad der paa disse punkter kan nævnes, svækker ikke indtrykket af en kommentar saa fyldig og velafvejet, som den har kunnet forventes, og mere til. Hvad der savnes i det litterære, opvejes paa anden maade. Værket er et nyt monument over udgiverens arbejdssevne og arbejdsvilje.

Barokken vinder yderligere terræn i disse aar. Munksgaards Forlag følger interessen op med en serie *Baroktekster* under redaktion af mag. Per Olsen. Hensigten er at faa ting frem, der enten er glemt eller uopdrivelige. De loves foran i hvert enkelt bind trykt efter originalhaandskrifter eller førsteudgave. Der loves kommentarer samt efterskrift med placering periode- og genremæssigt og endelig kort bio- og bibliografi.

Syv aarhusianske interessenter, O. Riber Christensen, Henrik Hansen, Steen Visti Jensen, Gunnar Modvig, Søren Nipper, Peder Chr. Pedersen og Peer E. Sørensen, har saaledes under titel af *Barokkens Lejlighedsdigtning* udgivet en samling tekster af Bording, Kingo, Jacob Worm, Helt, Friis, Schandrup og Wadskiær, gennemsnitlig altså en poet pr. mand, samt yderligere nogle prøver af de anonyme Levrim. Som det sig bør i den bedre selskabelighed, er ansvaret og æren ikke specificeret. Man kan bemærke til udvælgelsen, at en typisk genre som det boganbefalende æredigt er forbigaaet, og at der kunde være taget flere forfattere med. Men et sted skal grænsen jo sættes, bogen er allerede stor nok, og det givne udvalg paa mange maader godt afgrænset og afstemt. Friis synes bedre end sit rygte; Wadskiær kommer til sin ret som en halv Bellman før Bellman. Tekstbehandlingen er svag. Af aabenlyst fordærvede vers kan nævnes 17,95; 33,70; 104,329; 107,423; 107,425; 123,34; 125,7. Det rigtige staaer sædvanligvis i forlæggene. I »Noter« erstattes en gammel fejl 20,50 med en ny, der for grundighedens skyld straks gættages. I en latinsk passage s. 23 er originalens eneste forkortelse urigtigt opløst. 34,15 læses det gode ord *Herviskhed*, der i noterne endda tolkes som 'myndighed'. Forlægget har *Heroiskhed*, hvilket bringer verset i orden. Der findes naturligvis ogsaa fejl, der ikke raaber mod versemaalet, saasom 115,98 *indlemmes* for *indklemmes*. De givne prøver af Levrimene virker fortravlede. Verdslige rim sættes før gejstlige, randnoten til hanrejrimet, *nosce te ipsum*, fattes. Der

mangler ord baade i den gamle bogs titel og i det ottende rim. »Hvo fattis Ild han leder i Aften«, hedder det i femte rim; originalen har naturligvis *Asken*. Niende rim udviser *vandrer* for *vancker*. Langt fra alt er trykt efter de af forlaget omtalte førsteudgaver. Typografiske ejendommeligheder i de nye udgaver af Kingo og Jacob Worm, henholdsvis angivelse af gammelt sideskifte og moderne emending, henstaar uformidlede og uforklarede. Linjetællingen indregner overskriftens prosaiske linjer i fire digte af Kingo ss. 118–127, medens der for et femte digts vedkommende ss. 128–130 kun indregnes en enkelt af 12 saadanne prosaiske linjer før versene, hvilket søger sin skumle aarsag i Kingoudgaven I, 137 (jf. omgangen med Kingos »Hosianna« i forhold til disse digte og Kingoudgaven). Det undrer ikke, at den i foreliggende udvalg fejlagtige tælling i Wadskiærs digt ss. 21–26 stemmer med opsætningen i Wadskiærudvalget 1915. Et paa teksterne følgende »Forslag til beskrivelse af barokkens lejlighedsdigtning« sætter mange blomster, der dufter mere, end de dulmer; men det slaas da for tusinde gang fast, at nykritikken ikke kan bruges, og der tegnes et stærkt billede af Marxismen i det syttende aarhundrede: »Forestillingen om mennesket som en unik størrelse findes ikke i barokken. En ego-centreret tænkning med det autonome individ som kateogrem er fuldstændig fremmed for tidens mulige selvforståelse. Individet bestemmes gennem sine funktioner. Det primære er den orden, hvori mennesket virker, og dette system skabes ikke af og er ikke bundet til individet – det er overindividuet. Mennesket blir først synligt i og med, at det får form gennem systemet. Individualitet og funktion falder sammen. Da mennesket ses som en systembestemt størrelse, erkender man overalt bag den fluktuerende mangfoldighed af individer en konstans, nemlig ordenen. Det er således funktionerne der har interesse, ikke enkeltindividerne. Derfor findes eksistentielle problemer i ordets moderne forstand ikke. Overalt opleves og tolkes eksistensen i overindividuelle kategorier, som 'prototype'.« Forslaget indeholder under litterær og litteraturhistorisk synspunkt en del rammende iagttagelser. En vis arbejdsdeling i Selskabet anes derved, at det kun behandler tre af bogens syv digtere. De atter følgende bemærkninger til teksterne enkeltvis er ikke ufejlbarlige. Boccacini identificeres med Boccaccio, og det skal hedde, at Jacob Worm skrev en supplik i 1669 paa baggrund af den skaanske krig. Det har da nok sin grund, naar den myldrende mængde af statshistoriske, personalhistoriske og kulturhistoriske enkeltheder, der gør barokkens lejlighedsdigtning til mere end ord, nemlig til levende individuelle og individualistiske dokumenter, lades uden for læserens rækkevidde. Den afsluttende litteraturliste er ujævn. I særlig grad savnes Erling Nielsens afhandling om Wadskiær og Holberg i femte bind af *Orbis Litterarum*. Men baade litteraturlisten og bogen i det hele skal nok skabe nogen interesse for barokkens i sig selv læseværdige lejlighedsdigtning. Ogsaa som grundlag for teksthistoriske øvelser er udvalget velkomment.

Bordings »Den danske Mercurius« med, som der staar paa titelbladet, kommentarer og efterskrift af *Paul Ries* giver indtryk af en kamp med forlaget, hvor alle er kommet til kort. Uanset titelbladet bringer bogen kun, som det hedder s. 202, lidt over (læs: under) en tredjedel af værket, og kommentarerne er ikke værd at tale om. De enkelte tekstafsnits punktinddeling er tabt, mangelen paa sideoverskrifter med aarstal er fortvivlende. Man maa tro, at udgive-

ren har haft baade evne og vilje, medens højere magter har skønnet, at produktet nok taalte al mulig forringelse. Rester af en kommentar til de geografiske navne overlever som stjerner i teksten. Til gengæld mangler stjernen foran de kommenterede »Dramatis Personae II« s. 12 øverst, hvor den skulde have været forklaret. Nedskæringen af teksten kan virke u hensigtsmæssig, som naar en gesandt fra Paven til Venedig s. 54 under navnet »Fader Otthoman« bemærkes at være broder til selve Stortyrken, hvorefter det s. 71 forbigaas, at samme mærkelige figur kom til København i 1669. Linjetællingen i den fremkomne reduktion, der medregner de talrige overskrifter, virker provokerende formaalsløs i betragtning af, at en verstælling paa grundlag af originalens helhed kunde have bevaret udvalgets anvendelighed ogsaa efter fremkomst af en ny komplet udgave. Der er nemlig det opbyggelige ved foretagendet, at Bordings Merkur i sig selv er god nok. Ogsaa det foreliggende udvalg røber, hvad man vidste, da værket med Bordings øvrige ting blev optrykt af Hans Gram m. fl. i 1735 som den første samlede udgave af en dansk forfatter: her beriges vor litteratur med en klar og raffineret udsætning af et tilsyneladende haabløst prosaisk stof. Bordings avis er paa forbavsende maade veloplagt og veldrejet fra først til sidst. Udvalget bekræfter nødvendigheden af en komplet udgave, og der maa da gaas lidt anderledes frem. Uanset seriens løfte om tryk efter originalhaandskrift eller førsteudgave gaar udvalget trøstigt forbi det haandskriftsmateriale, hvorfra avisens første nummer alene kendes, og hele originaludgaven. Man faar ikke engang at vide, hvordan værket er overleveret; men man faar et optryk af den stærkt og til tider forkert normaliserede udgave 1735. Der er talrige fejl i dette optryk, herunder de bekendte forvekslinger ved uøvede øjnes omgang med krøllede bogstaver: *s* for *f* 461; 2634; 3063; *ff* for *ss* 4222 (*tøffer*; ordet er udførligt belyst i Grams indledning); *r* for *x* 741 (*Cadir*; ordet har været udset til kommentering); *r* for *t* 4473; *t* for *k* 1491; 1991; *t* for *l* 1631; 2592; *G* for *S* 2744. Der er andre trykfejl i forhold til 1735 (440; 1025; 1565; 2123; 2425; 2943; 3565; 3700; 4632), og der er overtaget trykfejl fra 1735 (1689; 5180). Stærkest virker overtagelesen af fejl, der er rettet i trykfejlslisten 1735 (315 *Dovere*, udset til kommentering; 436; 4246; 4629; 4700). Det er altiait menings- og rytmeforstyrrende ting, der skrigger paa berigtigelse, og man maa da til udgiverens ros fremhæve de steder, hvor teksten konjiceres tilbage til den original, der kunde have været lagt til grund (2964; 3940; 5090). Man bør heller ikke lade unævnt, at overskrifterne, der var gaaet i fisk 1735, nu helt igennem er bragt i orden, formodentlig endda uden impuls fra den gamle trykfejlsliste. Udgiverens som »Efterskrift« placerede bemærkninger indeholder mangt og meget, som det vil blive besværligt at komme ind paa. Det antikke element, specielt den latinske tradition, er stærkt undervurderet, og der er andre forvriddinger, ikke mindst i opfattelsen af Lutherdommen, hvis ligeledes undervurderede forsyn dog bevarer en mere menneskelig form for centralisme end vor nye barnetro paa historiens nødvendighed. Udgiveren holder sig et godt sprog, der uretfærdigt nok sætter forekommende uhyrligheder i relief. Litteraturhistorisk set fattes henvisning til Edme Boursaults versificerede avis for Ludvig XIV 1661, der – rygtevis – maa have været Bordings mønster, og filologisk set er udbyttet overskueligt. Det maa specielt beklages, at den nye udgiver saa lidt som de gamle

i 1735 har opdaget, at Bording er en af de faa digtere, der tager den gammelsproglige skoleundervisning og videre belletristisk teori vedrørende hiat alvorligt, og at digterens teknik i saa henseende ændres under udgivelse af Merkuren, hvilket dog ikke er uinteressant, al den stund Bordings øvrige digte i noget omfang bliver at tidsfæste paa dette grundlag. Der er paa de første blade af aargang 1666 efter udgaven 1735 en hiat paa hveranden side, hvilket allerede er en fortrængning. Fra 1668 er hiaten udryddet, bortset fra ord, der kun bestaar af en vokal, og som kunde taales i hiat ved elastisk fortolkning af den latinske regel om interjektioner. Teknikken er saa fast, at udvalgets 1. 980 fra *Ost-Indien* tør rettes til *fra Vest-Indien*; der følger umiddelbart omtale af Surinam. De forrige udgivere har heller ikke været opmærksomme paa finessen, der sandt at sige ogsaa kan gaa tabt i originaltrykket (herefter 1735 s. 77 *udi alt det* for antageligt *ud i alt det*). Bordings pyntelige konstruktion *adskillige u noder* med et hiategnet »ord« af vokal alene ødelægges 1735 s. 59 med en bindestreg. Bordings vane af hensyn til hiatteknikken at skrive *der i* og følgelig overhovedet *der* + præposition som to ord, sløjfes ligeledes i 1735, hvorefter det nye udvalg overtager saaledes sammenlignede cæsurer 3561 og 4680. Paa lignende maade overtages 4936 cæsur tilklistret med en af de i 1735 i rigt maal indsatte bindestreger. Originalen har i disse tilfælde det rigtige. Udgaven 1735 lægger med adskillige uheld sin tids litterære konvention ind over Bording, og den nye udgave giver med andre uheld indtryk af, hvordan man ønskede, Bording dengang skulde se ud. Det tør dog haabes, at den vil vække appetitten saa vidt, at der i overskuelig tid kan komme en restaureret Mercurius ud af det. Med denne avis fik dansk digtning en løbende elegance at leve op til.

Barokkens vel nok mindst læste centralværk af noget omfang, *Golgotha paa Parnasso* af *E. E. Naur*, er udgivet af *Peter Brask* efter originalen fra 1689 og med hjælp af andet oplag 1700 i et omfattende tekstbind og suppleret med endnu mere omfattende kommentar, idet *Ulf H. Clausen* har været behjælpelig med den ret væsentlige latinske side af sagen. Brask gaar til opgaven med en sympatisk vilje til at præsentere og oplyse værket bedst muligt og med en ikke mindre sympatisk evne til at faa noget mere og navnlig noget bedre ud af det, end de fleste har kunnet skimte. Der er lagt et betydeligt arbejde i denne udgave, som hermed i høj grad bevæger sig ud over, hvad serien oftest bringer, og anstrengelserne har virkelig ført til en mere positiv opfattelse af mangt og meget i Naurs ellers som ulæselig betragtede *Messiede*. Udgiveren sørger vel for at gøre sig bemærket ved en noget ujævn stemmeføring; men han opfatter sig alligevel afgjort som tjenende sin forfatter. Naar dette er sagt og paa-skønnet, kan det ogsaa tilføjes, at resultatet rent udgivermæssigt er lidet tilfredsstillende. Tekstinddelingen ved tælling efter firlinjede »strofer« er urimelig. Den gaar i fisk s. 175 og opgives s. 181. Pagineringen bryder sammen s. 137 og igen s. 142. Teksten selv er clendig. Allerede bogens første vers har et ord for meget, hvilket gentager sig v. 528,1. Sidste vers i »Dend anden Actes I. Deel« har et ord for lidt, hvilket ogsaa er tilfældet 144,1 og 272,3. Første vers i »Dend tredie Actes II. decl« (læs: *Deel*) mangler to ord, hvilket atter plager 520,4. Af yderligere fejl i aabenlys strid med versemaalet kan nævnes s. 32 strofe 3,4; 174,3; 352,2. Klare trykfejl af mere væsentlig art lyser

146,4; 161,2; 471,4; 627,1; 816,4; 858,3; 865,3; 974,3, 1289,2; 1376,1; s. 199 v. 63; s. 200 v. 3 og v. 12. Lumskere fejl lurer 235,4; 876,2; 999,4; 1263,1. Blandt uopregnelige smaatier kan nævnes de fem fejl (den ene overtaget fra kilden), der søges rettet først i kommentarbindet, og af hvilke de to rettes til noget, der ogsaa er forkert. Man undgaar ikke den uhyggelige type *sorrig* for *Jorrig* 1128,2, jfr. det modsatte 854,3 og lignende 1163,2 samt 1212,3. Præsens *gael* bliver 227,2 til *gæl*. Visse passager er orgier af trykfejl. Der er tre saadanne i niende linje af prosainledningen til »Dend fierde Actes II. deel« (*Deel*); s. 195 findes paa fem linjer *segvitur* for *sequitur*, *lapeti* for *Iapeti*, *reste* for *teste* og to gange *æ* for *æ*. Det tilhørende romerske aarstal s. 196 (sidetallet mangler) for oven er fejllæst ud over al rimelighed. Forkortningen af lat. *-que* er fejlopfattet s. 199 v. 89 og i begyndelsen af kommentarbindet. Signaler til kommentaren staar forkert 381,2 og 1163,2. Alt dette og meget, meget andet, der gør teksten ubrugelig, bør næppe lægges udgiveren alene til last. Skriftrækkens ydre vilkaar har aabenbart været haarde, og det er sandsynligt, at udgiveren har kæmpet hervisk. Men man kan nok beklage udgiverens respekt for trykfejl i kilderne, ogsaa naar de erkendes og i det efterfølgende rettes. Udgaven lider af svigtende skøn over tekstforbedringens mulighed og nødvendighed og forskanser sig i en tyrkeretro paa den brøstfældige originals ukrænkelighed. Typiske fejl, der burde have været rettet efter trykket 1700, findes 293,2; 355,4; 371,4 (mod versemaalet); 598,4 (ligesaa); 977,3; 1306,3; s. 182 for oven v. 14 (mod versemaalet). Nogle af disse rettelser 1700 er anført uden vurdering blandt ufuldstændigt opregnede varianter i kommentarbindet, andre ikke. De givne varianter forbigaar, at den umulige indikativ 865,1 *giører* er afhjulpes af Naur i 1700. Man savner den iøvrigt nærliggende begrundelse af, at en i forfatterens dødsaar fremkommet tredje udgave ikke er raadspurgt. Men man maa da atter erindre, at udgaven allerede er mere kompliceret, end den til raadighed staaende reproduktionsteknik har tilladt. Hvad specielt kommentarbindet angaar, maa det i høj grad paaskønnes, at udgiveren ved studier i de af Naur opgivne teologiske kilder paa adskillige steder muliggør en iagttagelse af tidligere oversete dybder og finheder, ligesom helhedsopfattelsen af det aktdelte værk som led i en operamæssig tradition i nogen grad virker berigende. Bindet vidner om frisk begejstring og oprigtig arbejdsomhed, og det er indrettet med omsorg for de til sagen nødvendige apparater. Disse meget positive træk udviser dog ikke billedet af en bl. a. ved de nævnte ydre vilkaar ualmindelig forfejlet kommentering. Mangelen paa sideoverskrifter og rigdommen paa adskilte afdelinger lader læseren savne fjorten hænder til at holde rede paa tingene. Med forbigaaelse af trykfejlens uoverskuelige flerhed skal blot fremhæves enkelte klassiske numre saasom s. 70 *Bellmann* (til gengæld 133 *Bauman*); s. 74 Ciceros tale *Pro Sextio Roscio*; 94 bis *Hugo a Sancte Victore*. S. 74 nederst maa det hedde, at Chr. II.s hofprædikant i Prag var født i 1575, javist ja, manden var prædikant for kurfyrst Chr. II af Sachsen. S. 123 nederst arbejdes tilsyneladende med en udgave af Thomæ Bartholins »Samlede Værker 1677«. Der er en massiv ombyrderfejl ss. 155 f., og s. 180 burde staa før s. 178. Om det græske bør der ikke tales; s. 171 øverst er saadant fornuftigvis strøget uden hensyn til meningen. Endogsaa typen *ü* overstiger seriens umiddelbare formaen (104 nederst).

Kommentaren viser en overraskende og glædelig styrke i det latinske. Dog er formularen i tekstbindet s. 204 *Colleg. Sext. Clas. Sch. Oth.* uheldigt omrange-ret ved oversættelse i kommentaren s. 160. Kommentaren har yderligere sin styrke i det teologiske kildestudium, der dog bl. a. paa grund af en lidet over-bevisende nødvendighed af biblioteksmæssig begrænsning til Det Kgl. Bibliotek (184) gaar i staa længe før afslutningen, saaledes at henved fyrretyve af Naur angivne kildekrifter lades uidentificerede. Hertil hører saa bekendte ting som Eilhard Lubins udgave af *Den Græske Antolgi* (rigtignok ikke i Kgl. Bibl., men i Statsbiblioteket), i forbindelse med hvilken det kan nævnes, at Naurs henvisning i afsnit 206 til »C. 9« er fejl for »C. 19«; Lud. de Dieu: *Animad-versionses*, 1631 (til afsnit 1006; Kgl. Bibl. kat. 20,451,4°); og Dan. Heinsius: *Aristarchus Sacer* (til samme afsnit, der angiver »p. 950«; det er s. 513 i ud-gaven 1627, Kgl. Bibl. kat. 168,445, jf. Migne: *Patr. Gr. XLIII*, sp. 1179 f). Henvisningen (afsn. 705) til »*Eccles. Hist. Magdeb. Cent. I. Lib. II Cap. XXIV. fol. 667*« vedrører en tildels rigtigt identificeret kirkehistorie, der dog ikke som det antages, er trykt i Magdeburg, men udarbejdet af lærde fra Magde-burg og trykt i Basel. Værket er dediceret Chr. III og Fr. II. og findes natur-ligvis i Kgl. Bibl. (4,18,2°). Henvisningens sidste del er fejltryk hos Naur for *Cap. XIII col. 657*. Apropos trykkesteder: man bør ikke med kommentaren s. 53 og mod bedre vidende lede mennesker i ulykke ved at gengive »*editio Argentin.*« (dvs. »trykt i Strasbourg«) som »*argentinerudg.*«. Og saadan er der virkelig saa meget. Kildestudiet føres ikke frem til skøn over muligheden af den for perioden karakteristiske serievise overtagelse af lærde henvisninger. Vistnok forkert antages, at Naur ikke gør »blæst af sin lærdom« (203). Kom-mentaren er med sin styrke i det latinske svag i det litterære. Allusioner til *Hor. Ep. I, 18, 84* i teksten 733,1 og til samme *A.P. 139* i ærevers af J. Lun-dius, tekstbindet s. 207 øverst, forbigaa. Navnlig den sidste er efter omstæn-dighederne bemærkelsesværdig. Paa lignende maade nyoversætter kommentaren s. 201 da det fra Sønnerholms udgave af *Jac. Worm hentede ampullas et Verba projecendo sesquipedalia* uden at indhente det forsømte med hensyn til *A.P. 97 proicit ampullas et sesquipedalia verba*. Efter vel udført arbejde træder kom-mentatoren endelig en dans af semantisk-lexematiske ligheder, lexematisk-connotative forbindelser og syntaktisk-grafemiske forhold, der rigeligt sand-synliggør den meddelte datering juli 1971, da de ældre iblandt os var meget optagne af den slags; saakaldt værdibærende betragtninger bliver det dog ikke til. En liste over »*Værker af E. E. Naur*« er skrøbelig. Forfatterens første, ret vigtige digt mangler, en titel fra 1700 mangler et ord, en anden fra 1703 har *tronende* for *troende*, og man faar trækkes med begrebet »udkomstår«. Begge bind sluttes af tyngende beskæftigelse med værkets i dette tryk udeladte kob-berstik, hvorved det forbigaa, at Naur først i 1700 har indføjjet sit segl midt paa titelkobberet. Et i alt maa fremhæves, at kommentaren giver langt mere, end hvad man i den foreliggende skriferække kunde haabe. En vis forpligtelse til at dokumentere indvendinger, hvor fortrin kan skitseres med løsere be-mærkninger, skal ingenlunde skjule, at de nævnte fortrin er væsentlige.

Per Stig Møllers udgave af *Tøger Reenbergs »Ars Poetica Digte mellem to Tider«* er fremkommet to gange i »1. udgave, 1. oplag«, idet et »Efterord« paa grund af trykfejl's mængde maatte sættes om. Samme efterord er nu bogens

bedste afsnit, et opgavens vanskelighed taget i betragtning godt angrebet forsøg paa at trække Reenberg hen i nærheden af barokken, med velskrevet udsigt over digteren i det hele og over det trufne udvalg i særdeleshed. Indledende sammenblanding af N. M. og Carl S. Petersen spiller ingen større rolle, da der mences R. Paulli, og det er vel i den givne sammenhæng heller ikke saa vigtigt, om de Wielandske verssamlinger omfattede 8 bind, som det siges s. 118, eller 15, som man ellers regner med. Reenberg var dog repræsenteret endnu i bind 15. Udvalget er i priselig grad anlagt som supplement til, hvad der ellers er paa markedet, navnlig hos Sønderholm. Tekstbehandlingen er ringe, trykfejlene talløse. Den karakteristiske forveksling af langt *s* og *f* bemærkes s. 7, v. 291; 33, v. 868; 63 medio ter; 100 nederst. Digtet *Extractio Rad:icis Cubicae* slaar straks læseren for panden med *Deeleven* for *Deeleren*. S. 26, v. 630 har tre ord for meget. Andre trykfejl mod versemaalet ses 32,831 og 44,1181. S. 62 nederst læses en aleksandriner som *L'Espu à la trunver alsement i habitke*. S. 72 nederst er latinske vers sat omløbende, fordi de tilfældigvis har nærmet sig fulde linjer i forlægget. Nederste halvdel af s. 78 er gaet totalt i fisk. Der er flere steder aabne huller til vanskeligere tegn fra forlægget, herunder &c (65 nederst bis; 70 f. n.). Kopieringen af udgaven 1769, hvis sideskifter jævnlige gør sig bemærket som øget skydning i det nye udvalg, uden hensyn til de af seriens redaktør ogsaa i denne publikation omtalte førstetryk, har ikke gavnet foretagendet. To fejl mod versemaalet s. 27, vv. 639 og 661 er overtaget fra 1769 i modsætning til originaltryk. Det er næppe heller tilraadeligt at overtage navnet for runealfabetet, *Futhorkniastet*, fra 1769 (53,163), naar originalen har *Fæcurdussed*, der ganske interessant afspejler en dannelse som ordet »alfabet« ud fra tegnenes navne. Denne benævnelse har nok været glemt og uforstaaelig i 1769. Sørgelig er nu som i 1769 mangel paa erkendelse af, at Reenberg i en periode har forsøgt at undgaa hiat. Symptomatisk i saa henseende er digt til Christopher Bartholins Dotters Bryllup 1704, godt 200 vers, hvoraf den første halvdel har en enkelt hiat (v. 82), der imidlertid er fremkommet i 1769 ved sproglig normalisering af en hiatskyende manøvre i originaltrykket. Virkelige hiater findes i anden halvdel af digtet, f. eks. i ønsket v. 203 »Af Fæc og Kreter Gaarden fuld«. Udvalgets højst utilstrækkelige »Ordliste« oversætter *Kreter* som *Kreatur*, hvilket i en anden forbindelse ikke vilde være urimeligt; men originaltrykket har *Erter*, og Reenberg har aldrig været tautolgiernes mand. S. 83 v. 13 er ordforklaringen saamænd sat ind i verset: »Ja! Førend Kirken kom paa Fald, / af Tybren (Tyrken?) saa besværet«, ... Det dunkle ord sigter til Tiberen (jf. P. Pedersen: *Don Pedro*, 1937, 73 øverst) som tegn for Pavens Rom, der da ogsaa nævnes direkte straks efter. Egentlig kommentering er ikke denne udgaves sag; men der er nok blevet gjort et forsøg. Saaledes forklares lettest et paa første tekstsider overlevende notetal »¹« til udtrykket *Weesekinder* samt hist og her til andre problemer i teksten opdukkende »(!)«. Og saaledes forklares vel dyden af nødvendighed i efterordet s. 119, hvor det hedder, at de til udgaven 1769 foranstaltede, nu efter evne optrykte noter »er mere end tilstrækkelige«. Det er de ikke. De imødekommer pletvis og uregelmæssigt et behov i 1769, men paa ingen maade situationen 200 år senere, hvor man i langt højere grad savner forudsætninger for teksten i det hele. De gamle noter skelner ikke engang mellem autoriteter, som Reenberg

har benyttet eller kan have benyttet, og senere hjælpemidler. Yderligere forudsætter disse gamle noter i sig selv nu ganske udførlig kommentering. Der er ikke tvivl om, at det foreliggende udvalgs svagheder, for at bruge et mildt ord, i høj grad skyldes skriftrækkens ydre vilkaar. Men man maa dog forbavses over, at udgiveren tilsyneladende ikke i fjerneste maade har gjort sine utvivlsomme kvalifikationer gældende under tekstfremlæggelsen.

Leif Leifers udvalg af *Willum Worms »Digte«* er et ordentligt og vigtigt arbejde. Der er først med denne udgave aabnet adgang til en af de ejendommeligste og selvstændigste digtere fra barokkens sidste tid. Worms erotiske oprigtighed, som man vanskeligt kan undgaa at sætte i aarsagsforbindelse med hans tidlige forfald og død, og da ikke mindre hans massive undsigelse af pietismen har indtil disse dage holdt hans velskrevne poesier borte fra dagens lys. Den meget pauvre skikkelse, forlaget har ønsket at give ogsaa dette værk (teknicke sammenbrud ved slutningerne af ss. 48 og 71), har ikke forhindret udgiveren i at levere en god tekst. Af aabenlyst ukorrekte vers er kun bemærket 36,44 og 42,256, idet 19,18 og 36,56 sikkert dækker over en variation af stavelsesbegrebet, der dog er bortemenderet 41,237. S. 27 f. overtages et par steder spørgsmaalstegn for udraabstegn efter tidligere tryk. Det maa beklages, at tekstforbedringer og kommentarer af hensyn til den daarlignst mulige servering ikke er sat som fodnoter, men skjult som gemmenoter. Udgiveren har i betydeligt omfang redegjort for tegnrettelser, og han har i betydeligt omfang undladt tegnrettelser; det kunde dog vel have været tilstrækkeligt med enkelte prøver paa de typiske tilfælde af overflødig komma i cæsurs og linjeslutning. Kommentaren tager de svage ved haanden, men vil hist og her hjælpe ogsaa mere avancerede. Den repræsenterer et godt stykke arbejde. Et afsnit om »translitteration af det håndskrevne materiale« kæmper trods en svært moderigtig opstilling forgæves mod typografiske vanskeligheder og manglen paa facsimiler. Udredningen af de ikke just overskuelige »tekstforhold« viser blandt andet det opnaaede fremskridt i forhold til et aftryk i Sønderholms antologi, hvor denne specialviden jo ikke kunde forudsættes. Vigtig er udgiverens »efterskrift« med biografi og regnskab for digtenes plads i tiden, litteraturen og samfundet. Rigtigt ses her den enevældige fyrste som magthaver ikke i modsætning til, men i forbindelse med den etablerede elite, altsaa som en del af de tiders selvsupplerende enhedsparti af skattebegunstigede. Mere undværlige forekommer betragtninger over barokbegrebet, som man naturligvis heller ikke her kommer nogen vegne med, samt et »tillæg« om metrik, specielt om tidens »elskede – og dermed fortærskede« (hvo, som elsker sit vers, ikke sandt) aleksandriner, hvis »hævdvundne tolkning« stammer fra Andreas Heusler. Leifers omhyggelige arbejde indfrier paa bedste maade de løfter, forlaget har afgivet med hensyn til tekst, bibliografi m. m.

Aage Kabell

Karen Weiss-Pedersen: A. M. Hjørnings samtidshistoriske skuespil fra svenskekrigenes tid. Dramahistoriske Studier 1, Universitetsforlaget i København. 1973.

Forfatteren til de her behandlede skuespil, Anders Matthiessen Hjør(r)ing, er ikke nogen ukendt personlighed i dansk historie, idet hans to trykte øjenvidneberetninger om de storpolitiske begivenheder 1658–60 har været flittigt udnyttet af historikere siden deres fremkomst 1660–61. Det har derimod været mindre påagtet, at denne mand foruden at være historiker også var teologisk og skønlitterær forfatter. Ganske særligt har hans efter tidens forhold omfattende dramatiske forfatterskab levet en sand skyggetilværelse; kun yderst få forskere har beskæftiget sig dermed, titlerne på disse skuespil har fået lov at stå og blomstre upågtet i Universitetsbibliotekets katalog (II,157) uden at fremkalde nogen reaktion i form af et ønske om at studere dem eller udgive dem.

Der kunne derfor være al mulig grund til at glæde sig over fremkomsten af en monografi, hvis hovedemne er disse oversete politisk-dramatiske skuespil om forspillet til enevældens indførelse i Danmark. Lad det derfor straks være sagt, at der heldigvis også er en del detailanalyser i det foreliggende arbejde – en specialeopgave i dansk – som gør det læseværdigt, og som nok skal sætte sig blivende spor i forskningen; men det bør heller ikke forties, at den lille bog trods alt efterlader indtrykket af noget meget ufærdigt, ikke blot i det rent tekniske, men – og det er det væsentligste – såvel i selve grebet om det omfattende stof som i evnen til at konkludere på grundlag af det fremdragne materiale.

En væsentlig drivkraft i arbejdet synes ejendommeligt nok at have været en meget bevidst trang til at *ville* omvurdere Hjørnings dramaer i forhold til den afsagte dom i Julius Paludans Renaissancebevægelsen (1887). Julius Paludan optræder derfor pudsigt nok som en slags prügelnabe i denne afhandling, men unægtelig ikke ganske med rette. Det er da også denne tendens, som fører KWP til et par kapitale fejlvurderinger; samtidig har hun ikke kunnet frigøre sig fra Paludan i en meget væsentlig henseende. Denne plus-minus binding til Paludan bliver derved afhandlingens akilleshæl.

Som udgangspunkt for behandlingen af det dramatiske forfatterskab har KWP især hæftet sig ved to minusser i JPs behandling:

- 1) JP har kun kendt to af Hjørnings skuespil, som han daterer forkert. – KWP opererer heroverfor med fire kendte samt to-tre tabte dramaer.
- 2) JP bedømmer skuespillene som læsedramaer og ikke som spilledramaer. – KWP hævder her den modsatte anskuelse.

Hvad det første punkt angår, så er det korrekt nok, at JP i 1887 ikke kendte mere end de to refererede skuespil, men KWP har derpå ligesom senere forfattere overset, at JP i det mindste senere har været bekendt med eksistensen af fire skuespil. Dette fremgår af hans andet – for forfatterinden åbenbart ubekendte – værk om denne periode: *Danmarks litteratur mellem reformationen og Holberg* (1896), hvori han (p. 340) gennemgår de to allerede tidligere behandlede dramaer, men af noteapparatet (p. 346) ses det, at han ved om tilstedeværelsen af fire skuespil af Hjørning i den rostgaardske samling (81–84,4°),

selv om han i farten synes at antage *Varto* for at være første og anden part; noget nærmere studium af de to nyopdagede skuespil er der således ikke tale om; selv den altædende JP havde fået nok af de tidligere smagsprøver. JP nøjjes med i begge arbejder at referere og vurdere skuespillene i Rostg. 83–84,4°, og det har ført til, at senere litteraturhistorikere som fx. Billeskov Jansen i *Danmarks Digtekunst I*, 225 går ud fra som en kendsgerning, at der faktisk kun foreligger to skuespil af Hjørring. Det er vistnok et rent tilfælde, at JP har holdt sig til *Antiochus* og *Leyrs wang*, der begge er ufuldendte; havde JP ved nyfundet i 1896 boret lidt mere i sagen, ville han sikkert være nået frem til mere givende resultater end denne genfortælling af sin første barokbog. Noget lignende gælder også KWP, som trods en højst prisværdig arbejdsindsats ikke når at få udnyttet sit helt fantastisk interessante materiale. Det er dog ikke desto mindre hendes fortjeneste at have draget disse fire skuespil så langt frem i dagens lys fra en obskur fodnote- og katalogtilværelse, at de nu næppe mere vil blive overset i samme grad.

I spørgsmålet om dateringen af dramaernes indbyrdes rækkefølge peger KWP på en ansøgning af 5/2 1659 fra Hjørring til kong Frederik III, hvor han beder om tilladelse til at publicere to skuespil om krigsbegivenhederne. Ved at sammenholde denne anmodning med de bevarede fire skuespil kommer forfatterinden til det resultat, at Hjørring her må omtale nu ukendte skuespil, som er ældre end de foreliggende, og hun opstiller i denne forbindelse forskellige teorier om disse forsvundne skuespil uden dog rigtig at kunne komme til en præcis slutning, og antager at der kan være tale om to–tre stykker. Det er vist at gå over åcn efter vand! Den korrekte løsning er som så ofte ligetil, men KWP har ikke villet eller kunnet få øje på den, fordi den ved et paradoksalt tilfælde ligger latent hos Paludan. De to dramaer, som Hjørring hentyder til i sin ansøgning, er nemlig ikke andre end *Antiochus* og *Varto*, hvilket fremgår af de dateringer af handlingerne, som Hjørring meget omhyggeligt anfører på titelbladene:

1 <i>Antiochus</i>	fra 11. aug. 1658 indtil	?
2 <i>Varto</i>	fra 11. aug. 1658 indtil 28. aug. 1658	
3 <i>Vand Konsten</i>	fra 28. aug. 1658 indtil marts 1659	
4 <i>Leyrs wang</i>	fra marts 1659 indtil	?

Hele miseren kommer af, at Hjørring nummererer de tre sidste stykker som nr. 2–4, hvorimod det første håndskrift ikke bærer noget nummer, formentlig fordi han ikke fra starten af har planlagt mere end det ene stykke og da slet ikke en tetralogi; herom mere nedenfor. Ved at udnytte skuespil nr. 1 og 4 har JP således haft et godt udgangspunkt for at kunne registrere, om Hjørring blev bedre som dramatiker, hvad han konstaterer: I og med at opgave bibelallegorien bliver han friere, men til gengæld holdes han i så stramme tøjler af begivenhedernes kronologi, at han ikke kan forme skuespillene ja end ikke slutte to af dem.

Det kan måske ved første øjekast forekomme lidt mistænkeligt, at de to første skuespil begynder på samme dato, men det er ikke spor mærkværdigt. *Antiochus* behandler krigsbegivenhederne dels i bredere perspektiv, på national basis, dels på grundlag af et bibelsk forlæg, altså allegorisk, således at modsætningen mel-

lem på den ene side Frederik III og danskerne og Karl Gustav og svenskerne på den anden svarer til den mellem Judas Macchabæus/jøderne og Antiochus /syernerne. Denne virkelig meget hårtrukne allegori opgiver Hjørning i de senere skuespil til fordel for en mere realistisk fremstillingsform. De andre dramaer i serien, specielt nr. 2 og 3, er koncentreret omkring belejringen, mens det fjerde atter er mere landspolitisk. At netop begyndelsen og slutningen på denne »tetralogi« er ufuldendte, lader sig ret let fortolke, ja det fremgår så at sige af ovenstående opstilling: Hjørnings dramateknik er umådelig primitiv, idet stykkernes begyndelse og slutning er fikseret af de historiske begivenheders datoer, derfor starter han med fredsbruddet den 11. aug. 1658; handlingen mellem disse fastlagte datoer følger kronologien, der endda pedantisk angives med datoer i marginen; jo nærmere forfatteren kommer slutningen, des vanskeligere bliver det for ham at mestre stoffet, så det i egentligste forstand bliver dramatisk, dvs. at slutningen giver en løsning på stykkets handling. I *Antiochus* har han ikke kunnet finde en tilfredsstillende slutning, hvorfor han vel har ladet det bero for at vente og se, hvad begivenhederne ville føre med sig. Dette fremgår af titelbladet – derimod ikke af KWP's gengivelse af titlen (p. 61), for efter angivelsen af begyndelsesdatoen står der rigtignok et »indtil«, men så er der ladet plads åben – resten af linien – til indføring af en slutdato, når han havde fundet en; men han fandt den ikke, inden alle fire stykker blev henlagt; i »tetralogiens« 4. del har han på samme måde været usikker, men han har vel stilet mod en effektiv dag, der kunne være fredsslutningen i maj 1660 eller muligvis generobringen af Fyn i november 1659 (slaget ved Nyborg 14. nov. 1659); i dette stykke har han muligvis oven i købet været yderligere generet af, at begivenhederne efter stormen på København spredtes ud over landet. Endnu engang har han givet op. I øvrigt synes man nok, at afhandlingen burde have taget dette for en dramatiser højst egenartede og farlige kompositionsprincip op til en nærmere drøftelse, især da det er denne rigoristiske afhængighed af kronologien, der har fremkaldt JPs kritik af skuespillenes dramatiske værd. Nu ligger det sådan, at netop de to ufuldendte dramaer afslører det svage og yderst problematiske i denne udefra kommende komposition. I de to midterste dele af tetralogien, *Varto* og *Vand Konsten*, har en stærkere koncentration om belejringen og stormen hjulpet forfatteren, der da også slipper bedre fra dem; dette stof kendte han af selvsyn og beherskede fuldkomment, og dertil kom så, at begivenhederne af sig selv afgav to naturlige slutkulminationer, i det første hollændernes undsætning af den belejrede by, i det andet svenskernes mislykkede storm. Men det er ikke desto mindre aldeles tydeligt, at også disse skuespil ligesom de andre består af en række tableauer, hvis indre sammenknytning blot er den ydre kronologi. De fire skuespil er bestemt heller ikke undfanget som en egentlig tetralogi, de er skabt parallelt med begivenhederne; det blev til hele fire skuespil, men Hjørning kunne med den anvendte teknik have fortsat ubegrænset; det er et minus i afhandlingen, at dette tydelige kompositionsprincip ikke bliver gennemdrøftet og konfronteret med JPs kritik.

Af ovenstående turde således følge, at KWP's opstillede teorier og øvrige funderinger p. 23–26 falder bort. Der er ingen grund til at regne med så meget som ét tabt stykke; alle Hjørnings skuespil om krigen 1658–60 forefindes, en ufuldendt »tetralogi«, der aldrig har været opført.

I ovenstående finder man også en del af problematikken omkring KWPs anden hovedindvending imod JP indkapslet. Hun går i rette med ham for at have stemplet stykkerne som »læsedramaer« og ikke som spillelige dramaer. Dette spørgsmål kan naturligvis ikke afgøres med sikkerhed, for Hjørring udtaler sig ikke derom, og den mest probate måde at prøve det på – en fuldstændig opførelse – er jo utænkelig alene på grund af stykkernes revyagtige karakter. Men faktisk siger JP heller ikke direkte noget sådant (som vel for resten ikke er nedsættende, blot konstaterende?), han siger, at de mangler dramatik, og her tænker han velsagtens på det fatale kronologiske kompositionsprincip, det tableaumæssige. De to forfattere taler her nok lidt forbi hinanden, fordi JP har valgt de to yderste stykker som eksempel materiale, hvorimod KWP lige så konsekvent holder sig til de to midterste. Nu bør det dog indrømmes JP, at han intetsteds bruger et så stærkt nedsættende udtryk om Hjørrings dramatiske indsats som det, KWP vistnok med mindre rimelighed bruger om ham som historiker, »amatørhistoriker« (16); paradoksalt nok ville betegnelsen »amatørdramatiker« være mere rammende end »amatørhistorikeren«, i hvert fald har seriøse historieskrivere taget ham alvorligt nok og udnyttet hans vidnesbyrd. Det skal her ikke forbigås, at forfatterinden i sit forsvar for Hjørring som scenedramatiker med stor dygtighed påviser en del levende enkeltheder i de to stykker, hun foretrækker som materiale, men det modbeviser, når alt kommer til alt, ikke den efter mit skøn helt berettigede indvending hos JP, at disse stykker i deres helhedskomposition mangler den ægte dramatiske komposition. Det er måske i den sammenhæng værd at gøre opmærksom på, at stykkerne også – ubevidst – virker så lidet kunstnerisk på KWP, at hun p. 26–34 indlader sig på en vidtløftig prøvelse af skuespillenes historiske korrekthed, som om der er tale om historisk kildemateriale og ikke kunstværker, der altid er underkastet andre love end virkelighedens. Her leverer KWP i virkeligheden materiale til underbyggelse af JPs teori, at det er forfatterens afhængighed af det af virkeligheden leverede stof, der er selve årsagen til manglen på dramatik, trods en heldigt tegnet figur eller vellykket scene hist og her. *Antiochus* er utvivlsomt det ringeste stykke, dramatisk set, vistnok på grund af den dobbelte binding: det kronologiske princip og den allegoriske bibeltolkning. Denne alt for hårde nød kan Hjørring ikke knække – og hvem ville vel i grunden kunne det? Det forekommer mig derfor, at JP i det hele er nærmere sandheden i sin bedømmelse af skuespillene end KWP.

Mens vi er ved det tekniske, skal det dog siges, at det kan virke en smule sært, at KWP ikke i øvrigt analyserer de kunstneriske virkemidler, som fx. metrum og rim; disse formelle kriterier er dog nok værd at hæfte sig ved, for de afslører Hjørring som en meget konservativ kunstner. Det var under alle omstændigheder en ganske anden form for avanceret dramatik, der dyrkedes ved hoffet i 1660erne.

Trods en absolut ikke ubetydelig arbejdsindsats er KWP endnu ikke tilstrækkelig fortrolig med tiden, og det fører til nogle ret uheldige konklusioner. Det turde være en mildt sagt ikke ringe misforståelse at hævde, at disse skuespil bliver undertrykt af Frederik III på grund af deres sociale for ikke at sige socialistiske tendens (p. 40–42); det er et postulat uden bund i virkeligheden. Tværtimod må man vel fremhæve, at netop i tidsrummet 1658–70 – og gan-

ske specielt i årene 1660-65 – styrkedes forbindelsen mellem kongemagt og borgerstand; det borgerlige aspekt i disse skuespil skulle ikke have været nogen hindring for deres offentliggørelse; i forlængelse heraf skal det påpeges, at forfatterinden viser en forbavsende mangel på realitetssans p. 43: Når Hjørring, der var til stede i København, *ikke* roser dronningen for hendes heltemodige indsats under belejringen, kan det vel skyldes, at han ikke var blevet opmærksom derpå! At hollandske forfattere, som derimod ikke var til stede, men sad velbjergede i Amsterdam, smigrede hende ved enten at forstørre denne indsats eller simpelthen digte den og kaldte hende en »baltisk amazone« (på andre præmisser ville Leonore Christina nok have underskrevet dette), det kan ikke indicere noget om Hjørring. Hans tavshed behøver ikke at betyde andet, end at dronningen virkelig ikke gik med våben på volden – med mindre man har andet og bedre materiale end disse hollandske spytslikkere. Men noget sådant er ikke anført i afhandlingen. Man skal selvfølgelig også være forsigtig med at tolke for meget ind i den kendsgerning, at det var borgerne, som forsvarede byen; det var virkeligheden; adelen opholdt sig jo normalt ikke i byen i august, da krigen brød ud. Forklaringen på, at stykkerne ikke udkom, skal derfor ingenlunde søges i de forhold, som KWP på disse sider fremdrager; sagen er jo den, at »tetralogien« er ufuldendt, men selv hvis den var blevet fuldført, ville næppe nogen mig bekendt forlægger i tiden have dristet sig til at investere penge i udgivelsen af hele fire store uspillelige stykker. At såvel kongehus som forlæggere i grunden var Hjørring velvillige, ses af hans historiske arbejder, der udkom, skønt de indholdsmæssigt ikke afviger fra dramaerne.

KWPs usikkerhed over for tiden ses også i analysen af Hjørnings forhold til enevælden; det er lidt uklart, hvad der menes p. 18 (lin. 13fn), dels på grund af en trykfejl (?), dels på grund af et for kort citat, der i sin helhed giver en anden mening:

Der ey Kronen ey Kongen vidste Middel at hielpe Riget noget til rette til Forhaabning om bedre / ere der de Eenfoldige som tør meene / at dersom Øffrigheden haffde brugt alleene Rjgens Raad oc Adelen / oc gaaet de andre Stænder forbje / skulle mand haffve hørt udi Danmarck det mand aldrig skulle haffve troedt / maa skee Oprør oc Nidkierhed imod den ene Stand; Men da fornãm Øffrigheden hvad for en herlig Ting det vaar at tilbide de ringe Stænder Geistlige oc Borgerlige om Betænckning til Middel oc Hielp for det undertryckte Danmarck. (LP., k4 r)

Det er netop et af de klareste steder, hvor Hjørring betoner alliancen mellem borgerstand og kongemagt, vendt mod adelen; men der ligger umuligt nogen trusel mod kongen og øvrigheden i denne bemærkning. Det må i denne sammenhæng siges, at vurderingen (p. 42) af Frederik IIIs replik – i et af dramaerne – til den engelske ambassadør lige så lidt kan tolkes som udtryk for kritik af kongen. Hjørring er afgjort royalist og ubetinget tilhænger af enevælden, dog velsagtens på præmisserne 1658-60 (de blev jo lidt anderledes senere!); han er dog livserfaren nok til at vide, at lige så svært det falder mennesker at realisere kærligheden, vil det være for os at virkeliggøre tusindårsriget på jorden.

Når man intet ved, er det en gylden regel at tie; vi ved så lidt om Hjørrings privatliv, at KWPs spekulationer over hans pengeforhold og familiefølelse (12-13) bliver gæsteri; bedre forholder det sig heller ikke med overvejelserne om hans nationale holdning og hans opvurdering af sig selv og nedvurdering af sine medborgere (p. 33); hvis sådanne betragtninger ikke fører til en teori, man kan frugtbar gøre, er de interesseløse. Det er de her.

Dette har været meget negativt, men jeg skal gentage, at der er gode afsnit, der røber KWPs evner som tekstlæser. Jeg skal her fremhæve analysen af hovedpersonen Karl Gustav, som hun udmærket tolker i religiøs betydning; derved får hun både fat i det centrale i denne personkarakteristik – vel Hjørrings solideste præstation – og en forklaring på at disse stykker om svenskerne nederlag kaldes tragedier; den svenske konges hybris og fald er udmærket set og beskrevet ud fra tidens kristne forudsætninger: en luciferisk skikkelse. Endvidere vil jeg trods alt fremhæve hendes analyse af det sociale, selv om konklusionerne er forkerte; men der er i dette afsnit fremlagt meget interessant materiale af en art, som vi gennemgående ikke støder på i det syttende århundrede; her hører man virkelig røster, som ellers ikke får mæle. Alene på grund af dette materiale fortjente disse stykker at blive tilgængelige for forskningen. Anmelderen har endnu en sidste kedelig opgave: at anke over bogens tekniske utilstrækkelighed. Det kan ikke skjules, at der er usædvanlig mange trykfejl, undertiden må man ty til originalteksterne for at være sikker på meningen; i noteapparatet støder man på det uheldige, at sidetal ved henvisninger ikke altid er kommet med (p. 64, 74 note 25); i note 62,63,66 og 67 og p. 64 henvises der til *Leyr Krants*, 1677-udgavens forord, men ifølge bibliografien (p. 58) er der intet forord i denne udgave, en oplysning som stemmer med KBs eksemplar; men hvad viser noterne så hen til? (I nævnte bibliografi burde der under denne udgave stå, at 1677-udg. er revideret og aktualiseret med henblik på skånske krig, specielt indtagelsen af Wismar i december 1675; om de senere udgaver så følger 1661- eller 1677-udgaven i denne henseende har jeg ikke undersøgt). Man kommer også ud for direkte fejlagtige oplysninger, fx. p. 63, hvor der om håndskriftet Rostg. 93,4° anføres, at det er udateret, men på titelbladet af manuskriptet står årstallet 1678, hvilket jo stemmer med, at den danske adelsmand Jørgen Krabbe blev henrettet af svenskerne i Malmø den 16. januar 1678; det er om denne berygtede henrettelse, Hjørring skrev sin piece. Man må også registrere mange unøjagtigheder, nogle af vigtighed, andre mere underordnede, men det rokker tilliden; fx. omtalen af København som »besat« (p. 16, for belejret), Brochmands bogtitel p. 14 er meget mystisk (Dn. D. Caspari Erasmi Brochmanni systemate Theologico, meditationibus offuer Søndags Epistler oc Evangelia), og ved *Den Aandelige Rose* (p. 61, går dateringen på dedikationen; og således i mange tilfælde. I en så lille bog er det luksus at bruge to sæt forkortelser (Gl. Kgl. Saml.: GS, osv.; hvorfor ikke Gks. som er den normale?). Til slut en meget væsentlig kritik, som muligvis ikke skal rettes mod KWP. Under arbejdet med bogen har jeg nøje sammenholdt hvert eneste citat efter utrykt kilde med originalhåndskrifterne på KB, og resultatet er dette nedslående: Så at sige hvert citat er på en eller anden måde forkert! Enten er det ortografiske fejl (de er talløse), udeladelser af hele ord eller også direkte fejllæsninger (fx.

p. 45, lin. 1: *bære for tære*). Jeg kender ikke Litteraturselskabets afskrifter, som KWP har benyttet, men *hvis* afhandlingens citater stemmer overens med disse afskrifter, så står ét aldeles klart: Der må en meget grundig korrekturlæsning til, før disse afskrifter kan bruges til andet end en første orientering i materialet; i øvrigt ville det have været heldigt med en beskrivelse af de fire håndskrifter; Hjørnings klo er slem at læse.

Bogens første del, der behandler Hjørnings biografi og øvrige forfatterskab samt hans placering som teolog, giver intet nyt, samler blot på ét sted, hvad man ved, hvortil som sagt kommer en del overflødige gætterier. Den anden del, der skulle bringe noget nyt, lider som vist desværre af så alvorlige brist, at man ikke kan se bort fra, at der er en vis fare for, at bogen måske vil kunne skade mere end gavne. Det er synd og skam, både fordi materialet er usædvanlig spændende (om jeg må bruge en så uheldig glose om en så udramatisk dramatik), og fordi forfatterinden trods alt i de to fremhævede afsnit demonstrerer, at hun kan få hold på en litterær analyse. Vil man gøre dette stof levende for nutidige læsere, må man sigte højere end at nedlægge JP; disse skuespil er blevet til i feudalsamfundets sidste dage, netop som det endegyldigt blev afløst af pengeøkonomiens statsamfund, kapitalismens. At se dette afspejlet i en øjenvidneskildring er ikke hverdagskost, især ikke når standpunktet er borgere og ikke adelens.

Det war ein grausom Salbe! vil læserne måske mildt bebrejdende sige om ovenstående betragtninger ud fra det standpunkt, at der her dog kun er tale om en specialeafhandling og ikke om en disputats. Jamen, det er trods alt et specialearbejde af en sådan vægt, at man med rette har fundet anledning til at forelægge det for en bredere læserskare, hvilket i sig selv er en anerkendelse, men det bevirker sandelig også, at det er anmelderens pligt at tage arbejdet aldeles seriøst. Jeg har med min bedste vilje ikke kunnet komme til andet resultat end, at nogle af forfatterindens fordomme har ført hende ind i blindgyder, som hun åbenbart ikke ved egen hjælp kunne komme ud af. Det er derfor mit håb, at denne anmeldelses små, men måske ikke uvigtige korrektiver kan bidrage til at føre KWP ud af disse blindgyder og ud på åben mark og tjene hende til nyorientering. Hjørnings politisk så interessante forfatterskab fortjener uimodsigeligt al den opmærksomhed og energi, hun har ofret derpå. Det vil være overordentlig glædeligt, om dette speciale kunne videreføres, så at vi med tiden fik den politisk-litterære Hjørring-monografi, som forskerne har højt på ønskedelen.

Erik Sønderholm

Finn Hauberg Mortensen: Litteraturfunktion og symbolnorm: 1800–1870. Akademisk Forlag 1973. I–II, 678 s. 52 kr. + moms.

De højere former for akademisk skoleridt, prisopgaven og doktordisputatsen, har som bekendt den forskellige praksis, at i første tilfælde offentliggøres bedømmelsen, men ikke den belønnede afhandling, mens det i sidste tilfælde er omvendt. Der er dog tendenser til at fravige dette løjerlige princip, også inden

for den litterære videnskab. I de skandinaviske tidsskrifter *Edda* og *Samlaren* fremkommer jævnlig opponentbedømmelser af disputater, og herhjemme, hvor faget næsten har ophørt at fostre doktorer, er guldmedaljeafhandlinger bl. a. publiceret af Johan Fjord Jensen, Povl Schmidt og Søren Baggesen. Hertil har nu sluttet sig Henning Salling Olesen (*Litteraturvidenskabens politik*, Grenå 1973), Ebbe Sønderriis (*Villy Sørensen*, Grenå 1972) og Finn Hauberg Mortensen. Dennes ovenanførte værk er en besvarelse af Københavns universitets prisopgave for 1969: »Opfattelsen af symbol- og billedsprog i dansk litterær kritik 1800–1870«. Trods den ændrede titel er afhandlingen i alt væsentligt uændret; der redegøres altså kun for litteraturens »funktion« i tidsrummet, for så vidt som normer herfor fremgår af kritikernes normer for symbol- og billedsproget. Men opfattelsen af dette er ganske vist også central for selve litteraturopfattelsen, og forf.s omhyggelige kortlægning af det opgivne felt resulterer i væsentlige uddybninger af kunstsynet fra Rahbek til Brandes.

Ved opgaver af denne art kan anlægges forskellige holdninger. En tilstræbt forudsætningsløs og deskriptiv betragtning af de skiftende begrebssystemer finder vi i de arbejder, hvorpå FHM især bygger, Rubows kritikhistorie (selvom den ingenlunde er vurderingsfri) og Bengt Algot Sørensens *Symbol und Symbolismus in den ästhetischen Theorien des 18. Jahrhunderts und der deutschen Romantik*; som ventelig måtte den sidste af en kritiker som Jørgen Bonde Jensen høre for ikke at have klargjort sin egen forudforståelse af emnet. Omvendt tager Povl Schmidt i sin prisafhandling om Paul la Cour udgangspunkt i en forhånds etableret symbolteori, der næsten i for høj grad skræddersys til lejligheden (sml. min anmeldelse i nærv. tidsskrift 1965). I de seneste år har semiologi og semiotik udviklet sig så mangfoldigt at man kunne have tænkt sig en konfrontation heraf med vor guldalderkritiks behandling af det kunstneriske tegnsprog. FHM har imidlertid valgt en modereret mellemvej. Hans indledende »Begrebsmæssige og terminologiske overvejelser« har især til formål at tilvejebringe et begrebsinventar, som gør de forskellige systemer og opfattelser sammenlignelige ved at de beskrives på ensartet grundlag. Til den ende indkredser forf. poesians symbolske elementer, idet han først udskiller erkendelsens almene symbolkarakter (Cassirer), dernæst de faste fagsymboler som matematikkens og de stivnede metaforer (hvad Wheelwright kalder »steno«); tilbage bliver de åbne og levende symbolenheder (Wheelwrights »tensive«), som epistemologisk kan opfattes enten reproduktive eller primærterkendende. Allerede heri ligger en basal forskel mellem henholdsvis rationalisme og romantik (samt senere modernisme). Når forf. om det sidste forhold erklærer at det i den omhandlede periode hovedsagelig drejer sig om en dualistisk erkendelse svarende til analgien mellem den symboliserende og det symboliserede (s. 16), er det dog vildledende. Snarere er det genuint romantiske symbol monistisk – ligesom siden hos la Cour åbner det indsigt i de to verdener eller den splittede verdens enhed. Måske er FHM vildledt af Erik M. Christensens periodeformel »den optimistiske dualisme«, som han jævnlig anvender, men som lige så vel eller bedre kan anvendes på den rationalistiske deisme. Selve relationen mellem symboliseret og symboliserende implicerer heller ingen dualitet eller splittethed; den er netop åben og variabel modsat det allegoriske tegn, som bygger på en en-til-en analogi (s. 28). Et andet vigtigt karakteristikon

ved symbolet, som FHM overtager fra sin lærer Sven Møller Kristensens *Digtningens teori*, er at det kan bæres af såvel små som store tekstenheder: figurer og situationer op til et helt værk. Modsat er metaforen bundet til den lille sproglige enhed, og forf. regner den struktureret af fire elementer: erstatningsforestillingen, den erstattede forestilling, relationen mellem dem (disse tre modsvarer symbolstrukturen) samt »den slutforestilling, der dannes ved kombinationen af den erstattede og den erstattende forestilling« (s. 34). Her havde det været rimeligt at præcisere denne slutforestillings forhold til symbolskets erkendelseelement. Overskrider den ligesom dette sansningen og associationspsykologien? Men som antydnet har det mindre været forf. om at gøre at fundere sit begrebsapparat teoretisk end at få det så rummeligt som muligt, for at kunne indfange og sammenholde nuancerne i tidsrummets kritiske doktriner.

Selve den historiske gennemgang er opdelt i fire undergrupper. Først Rahbektiden, som foruden Rahbek og hans tyske forudsætninger (Baumgarten m. fl.) omfatter Wieck og Benzon der begge besvarede en rahbeksk prisopgave i Minerva 1796. Selvom tidsrammen herigennem udvides, forekommer det berettiget som baggrund for romantikken at markere hvad Rubow i sit tilsvarende kapitel kaldte »Situationen ved år 1800«. Dernæst med en meget bred benævnelse den oehlenschlägerske skole: Oehlenschläger selv før og efter gennembruddet, Steffens, Ørsted, Staffeldt, Hjort, Grundtvig, Poul Møller, Sibbern, Hauch, Molbech og sluttelig – Baggesen. For den sidstes overraskende placering gøres også undskyldning; eventuelt kunne behandlingen af ham, som for øvrigt hører til det interessanteste i bogen, være todelt ligesom for Oehlenschlägers vedkommende. Tredje del skildrer »den heibergske kritikerkole«, dvs. – foruden føreren – Hertz, Thortsen, David, Madvig og Martensen. Sidste afsnit hedder »Modstand mod Heibergskolen og udvikling frem mod en ny grundopfattelse«; det indbefatter P. L. Møller, Goldschmidt, Dreier, Kierkegaard, Hammerich, Nutzhorn, Clemens Petersen og den unge Georg Brandes før 1870. Hvert af de fire hovedafsnit indledes med et baggrundsrids og rundes af med et kort resumé, og hvert enkelt underafsnit ender i en sammenfattende »konklusion« om den pågældende kritiker. (At det i forordet lovede engelske resumé fattes, er derfor højst en gene for ikke-danske læsere. Derimod er det generende, at alle henvisningstal i værkregistret er faldet ud).

Fremstillingen er altså særdeles overskuelig trods sin udførlighed, klart disponeret og opslagsegnet som håndbog. Stofligt udgør den en udfyldning af Rubows almene kritikhistorie, hvis resultater nu og da præciseres og korrigeres; det kan da måske have interesse at notere visse afvigelser i materialeudvalget. Mens Rubow medtog litteraturhistorier og historiske monografier, behandler Mortensen kun litterær kritik i snævrere forstand, men giver derunder plads til de hos Rubow forbigåede Steffens (forelæsningerne), Staffeldt (fortalen til Nye Digte), Grundtvig, David (hvis teaterkritik blev undersøgt af Schyberg) og Dreier; af den sidste analyseres foruden hans pamflet om Goldschmidt det i 1953 udgivne manuskript »Poesien«, eftersom det med positivistisk konsekvens forkaster symboler og billeder som virkelighedstilsørende. Også af den unge Brandes er for perspektivets skyld medtaget nogle utrykte arbejder, et foredrag fra 1860 om allegori og symbol og hans to konferensopgaver fra 1864.

Udeladt er til gengæld Dagbladets anmelder fra samme år, den yngre Molbech, hvis kritik kom i bogform 1873, men som næppe vil savnes.

Som helhed er bogens resultater vel ikke sensationelle, men virker solidt funderet i dokumenterede analyser og samvittighedsfuld udnyttelse af faglitteraturen. Kun et par småanmærkninger. Det forekommer misvisende at kalde Heiberg i hans førhegelske periode for nihilist (endog i overskriften), selvom det er med påberåbelse af Vedel (der brugte ordet i de fjerne halvfemsere) og Møller Kristensen (der kun bruger det i gåseøjne). Der skal andet og mere til nihilisme end at vakle med ungdommelig skepsis mellem klassicisme og romantik. Det synes heller ikke rimeligt at anholde den hegelske Heiberg for »skjult subjektivism« (s. 360, sml. 386), fordi han i vurderingen af både billedsprog og karakterskildring foretrækker den højere enhed af det umiddelbare og det reflekterede stadium. Heiberg er vel snarere mere systemkonsekvent end Hegel, der satte det andet, klassiske stadium over det første og det tredje – til trods for verdensfornuftens stadig fremadskridende selvvirkeliggørelse. – Med hensyn til Heibergs forhold til Molbech d.æ. kunne Morten Borups monografier om de pågældende være inddraget. Det samme gælder Kari Hamres bog om Clemens Petersen vedrørende dennes forhold til de norske digtere. Proveniensen for P. L. Møllers artikel »Lyrisk Poesi« (efterlyst s. 481) fremgår af Hans Hertels nyudgave af Kritiske Skizzer.

Eftersom ikke få af de behandlede kritikere tillige var digtere, havde det været af interesse at se hvorvidt deres digteriske praksis i henseende til symbolbrug korresponderede med deres kritiske principper. Men det ville nok have sprængt den i forvejen brede fremstillings ramme. Der er imidlertid en anden udvidelse af behandlingen, som forf. selv i forordet beklager at have forsømt. Det er – ventelig nok for en daværende redaktør af studentetbladet »Q« – det såkaldte ideologikritiske perspektiv. Det vil her sige at »se litteraturkritikens historie som integreret bestanddel i den kulturelle udvikling samt at se den kulturelle udviklings samspil med de økonomiske, klassemæssige og politiske forhold i perioden«. Men i 1969 var den politiske bevidstgørelse kun nået til universitetets ydre organisation, og derfor kunne Mortensen som han siger skrive prisopgave med den ene hånd (formentlig den pæne højre), mens han med den anden (venstre) bekrigede de universitære institutioner. Krigen er som bekendt nu ført videre ind i de akademiske studiers indhold og målsætning. Og vist kan det være gavnligt at få megen luftig idehistorie og tekstanalyse trukket ned på jorden og sat i sociologisk sammenhæng. Men hvis det er den dogmatiske marxistiske form for ideologikritik, som forf. savner i sin bog, behøver alle dens læsere og »konsumenter« ikke at dele savnet.

Mogens Brøndsted

Breve fra og til Christian Winther I–IV. Udgivet ved Morten Borup. Det danske Sprog- og Litteraturselskab. C. A. Reitzels Boghandel, 1974. 184 kr.

Denne nye udgave af Chr. Winthers breve udfylder et af mange huller i den danske litteraturhistories materialesamlinger. Vi har indtil nu kun haft hustruens

og F. L. Liebenbergs udgave fra 1880, der af flere grunde var aldeles utilstrækkelig: kun få breve var medtaget, og det i forkortet eller ligefrem retoucheret form.

I Morten Borups nye 4-binds udgave (i »blegrosenfarvet« kassette!) er medtaget 527 breve, — alt hvad der findes af litterær og biografisk interesse. Udeladt er kun de breve, der har rent formelt indhold. Fra familie, arkiver etc. er samlet ikke så få nye interessante ting. De helt personlige breve blev destrueret ved århundredskiftet på begæring af Henri Werliin, Chr. Winthers stedsøn.

Chr. Winther indtager en nøgleposition i datidens litterære miljø: Poul Møller, Ludvig Bødtcher og Emil Aarestrup havde betydningsfulde relationer til ham. Om dem er der interessant nyt, men det mest bemærkelsesværdige ved denne udgave er dog det billede, der tegnes af digteren selv. Brevene afslører, i deres overvejende *formelle* stilleje, en person, der søgte at holde sig på sikker afstand af sine omgivelser. Det er derfor meget sjældent, vi fornemmer at se ind i digterens inderste. Selv til Alvilde Müffelmann, hans ungdoms store kærlighed, og hustruen Julie Werliin, forholder Winther sig høflig-formel. Nu må det siges, at netop de mest personlige breve er destrueret, men når man har læst over 500 breve fra og til en person, får man trods alt et nogenlunde indtryk af hans åndelige fysiognomi.

»Jeg har aldrig været stærk i at *forfatte* Breve«, skriver Winther et sted, og: »jeg *vil* ikke og *kan* ikke deklamere«. Det er korrekt, men heri adskiller han sig ikke så meget fra brevstilen hos de samtidige digtere. Mere interessant — og overraskende — er den så temmelig *billedløse stil*, han bevæger sig i. Det er sjældent, man træffer på malende beskrivelser af en person eller begivenhed. »Et Portrait med Ord er en Uting«, skriver han i 1841, og det tjener som en udmærket karakteristik af hans distancerende brevstil, samtidig med at det siger noget om hans digteriske idealer. Aldrig for tæt på, aldrig befløende, altid på afstand, beskrivende.

Nu er det dog ikke sådan, at Winther altid bevæger sig i ét og samme stilleje. Han er sig i høj grad bevidst, hvem han skriver til. *Stilen skifter* ganske efter modtageren. Til kabinetssekretær J. G. Adler skriver han således i en afbabel »hofstil« (»... hvormange er der ikke, som af inderste Hjerter maa ønske Dem Styrke og Sundhed! Jeg tænker her naturligviis ikke blot paa Deres ædle Hustru, Deres nærmeste Kreds; jeg tænker paa tusind Andre, og blandt disse først og fremmest paa vor Konge ...«). Helt afslappet er han kun overfor en ungdomsveninde som Jfr. Liunge (søster til redaktøren), stedsøsteren Cathrine Sidenius og digtervennen Ludvig Bødtcher (breve til Emil Aarestrup er desværre ikke overleveret). I disse glimt ser vi ham mere sig overgivent, fortælle anekdoter og berette om sine inderste tanker. Her er den ellers så skudsikre facade borte. Men det er som nævnt kun i glimt. Dog må det siges, at med alderen stiger naturligheden i udtrykket.

Det er således ikke nogen helstøbt personlighed, brevene fortæller os om, dertil er det vekslende stilleje for påfaldende (Poul Møller ville kalde det »den momentane Affectation«). Man kunne netop sammenligne med stedbroderen, der i sine breve udviser en langt mere grundfæstet personlighed. Når det er sagt, må det dog tilføjes, at af alt hvad disse breve fortæller os, får vi indtrykket

af en helt igennem retskaffen karakter. Ja, hans tålmodighed overfor den halvgale steddatters luner er næsten overjordisk.

Distancen var han sig bevidst, ikke blot i brevskriveriet, men også i sin *digtning*. I et af de nytrykte breve skriver han om Georg Brandes' studier over hans forfatterskab: GB »beklager et Par Steder at han ikke af min egen Udtalelse har kunnet meddele Noget om min æstetiske Udvikling etc. etc. Dette er meget naturligt, da jeg sjelden eller aldrig har ladet min Person træde frem. At skildre indre Kampe og Nederlag synes mig just ikke behageligt; og jeg har – som Brandes meget rigtigt bemærker – med Fornemhed holdt mig tilbage«.

Søgte han nu i sin digtning at være *upersonlig*, så stræbte han vel at mærke tillige efter at være *original*. I brevene lægger han megen vægt på at fastslå, at han, med undtagelse af P. V. Jacobsen, ingen litterær »rådgiver« har haft: »Naar jeg ... ikke lod mig paavirke af andre Poeters Raad eller Vejledning, saa var det en Følge af min inderlige Modbydelighed for *Efterligning* og min fulde og faste Overbeviisning om, at *Originalitet* var det Første og Sidste, man burde bevare«. Selv hævder han, at han i det væsentlige kun er påvirket af Goethe, Tieck og brødrene Schlegel. Fra Oehlschläger distancerer han sig påfaldende ofte, men indirekte vejledning har han dog i ungdomsårene fundet i Heibergs æstetik og kritik samt hos Poul Møller (»Siden Poul ... døde, har jeg ikke truffet nogen – nemlig blandt Mandfolk – med hvem jeg bedre [?] kan æstheticere end ham«). Poul Møller er i øvrigt en person han nærer grænseløs respekt for, ja ligefrem forguder, skønt de dog ikke, hvad brevene afslører, har stået på nogen intim fod med hinanden. Såvel stedbroderens personlige egenskaber som hans digtning har været Winthers store forbilleder. Hvad han har lært af ham er vel først og fremmest foragten for det affekterede, eller med et positivt udtryk: at dreje digtningen mod det hverdagslige, i udtryk og indhold.

Chr. Winther havde, på godt og ondt, en mere flydende digteråre end stedbroderen. Han hører til den digtertype, der kaldes *naturlanter*. Tålmodigt afventede han »Musens venlige komme«: »Har jeg udrettet noget, som duer, saa er det skeet instinctmæssigt. Jeg sang, tør jeg vel mene, som Fuglen paa Qvist, om ikke just saa lifligt, dog ligesaa *ubevidst!*« Og kom musen først på besøg, bliver selv brevene (som her) rytmiske og rimede! Han beskæftigede sig ikke meget med kunstfilosofi, men var absolut klar over sin egen digtnings særpræg. I brevene bekender han sig til en »realisme«retning, lige langt fra klassicismen og den forskruede romantik. Han raillerer over strømninger, der rummer mere »kunstighed« end »kunst«, og til sine sidste dage erindrer han om Kamma Rahbeks udtryk »Knugepoesie« om al svulstighed i digtning. *Hverdagslivet*, skildret i et jævnt stilleje, det er hans stilfærdige digteriske bekendelse, omend det ikke skal tages altfor bogstaveligt. Selvbevidst vender han sig mod den »større Part« af tidens forfattere, der »næsten udelukkende have erholdt Dannelse og Udvikling i Hovedstaden uden nogensinde at være kommet i Berøring med de lavere Classer i el. udenfor samme, i hvis Liv der dog, naar man kjender det ret, rører sig en større Mangfoldighed af poetiske Elementer, end man nogensinde ahner i Salonerne«. Selv søgte han, fremgår det af brevene, dog fortrinsvis sit folkloristiske stof i folkeviserne, Pontoppidans Danske

Atlas og gamle udgaver af Danske Magazin. Den personlige, og sikkert meget betydningsfulde, forbindelse til landalmuen stammer fra opholdene hjemme i præstegården i Købelev.

Den klassiske kunst havde skønhedsdyrkeren Chr. Winther forbavsende lidt interesse for. Fra Neapel skriver han i 1831, at det »dog i Grunden [er] væmmeligt at reise i saakaldne klassiske Egne; det hele forekommer mig som en Rolle i en Comoedie, der er spilt 1000000 Gange af 1000000 Andre«. Man sammenligne med H. C. Andersen, der inspireredes af en hvilken som helst turistattraktion, han traf på! Angående litteraturen skriver Winther klart, at »den græsk-romerske antike Litteratur næsten intet Indtryk har gjort paa mig« (jvf. Paludan-Müllers samtidige bestræbelser). Aversionen mod direkte efterligning af de antikke former kommer endnu i 1869 til udtryk, når han i et brev til maleren Constantin Hansen, den nærmeste ven i alderdommen, skriver: »Naar De opstiller græsk Kunst og dens Skjønhed som Ders, som en Sand Kunstners rette Maal, saa tænker jeg mig, at De dermed mener, at den græske Begistring og Idealitet bør gennemtrænge Kunstens Fremstilling af Nutidens Stof og Gjenstande?« – og ikke blot være efterligning.

At et af hans litterære programpunkter var en større interesse for »Nutidens Stof og Gjenstande« gjorde altså intet til sagen: det gjaldt nu som før om at fremstille det ideale i tilværelsen. Den idealistiske filosofi var urokket i ham, og med desto større smerte så han i sin alderdom »materialismens« fremmarch (»L'argent et l'adultère«). »Idealitet« og »Skønhed« var kunstens kerne, og det eneste, der holdt ham oppe i de mange pessimistiske stunder. Hvilke faktorer, det har været i hans liv, kan måske fornemmes af disse ord fra 1872: »Og nu Skjønheden? som ikke mere agtes som en *Magt*, men i det Høieste bruges som lidt overflødigt Tidsfordriv – og dette ovenikjøbet meget sparsomt, – Skjønheden og dens stakkels Tolker Kunsten og Poesien, hvor skulle de finde Læ og Trivsel?«

Måske netop æsteticismen, som Kierkegaard hævdede, førte fortvivlelsen med sig. *Romantismens spleen* sad i hvert fald Chr. Winther dybt i kødet: »Er Mennesket et frit Væsen? med Selvbestemmelse? Nei! Spørger man ham, om han har Lyst til at være? nei, han kastes ubevidst, hovedkuls ind i Livet . . . Men nu kommer det Værste: Spørger man ham, om han har Lyst til at leve *efter* den saakaldte Død? nei, han *maa* leve og fortsætte Tilværelsen (thi den saakaldte Udødelighed er uomtvistelig, uimodsigelig sand) . . .« – En mere radikal pessimisme kan dårligt tænkes: selv udødeligheden, som han lige så lidt som Poul Møller tvivlede på, var en negativ magt, – for man er den påtvungen! Uddraget er fra 1869, men er ikke kun et udtryk for alderdommens pessimisme, tværtimod. Brevene fra ungdommen i 1820'erne og 30'erne giver bestandigt udtryk for tungsind og melankoli, og han begejstredes naturligvis for Heines digtning, »der aande den bittreste Vemod og en inderlig dyb Følelse. Und dass nimmt sich sehr schön aus! Det er en af den slags ytringer, der efterlader tvivl om, hvor ægtheden hører op, og maneren begynder. Holdningen deles i hvert fald af samtidige som Paludan-Müller, Hertz og H. C. Andersen: brevene viser tydeligt Winther som tilknyttet romantismens generation.

Men melankolien havde hos Winther som regel en konkret, personlig årsag, og om dem giver brevene god besked. Specielt to forhold kunne bringe ham

i pessimismens magt: ulykkelig kærlighed (naturligvis) og – fravær fra det elskede København! Tror man at Winther levede og åndede i den sjællandske natur, tror man gruelig fejl. Han hadede at rejse, og livet levedes kun i det indre af København, til nød i dens nærmeste nordlige omegn: »Jeg er saa lykkelig at sidde her paa een af de bedste Pletter af denne Jord, nemlig i Studiestrædet No 34, som er en Deel af Kbhvn, som er en Deel af Danmark« (1873). Eller som han skriver i 1837: »Jeg er egentlig ikke Jegselv, naar jeg ikke sidder ved mit grønne Bord og mellem mine grønne Bogskabe«.

Skæbnen ville, at han ofte blev revet bort fra sit københavnske hjemsted. Første gang da stedfaderen hentede ham hjem til Købelev (»en litterair Afkrog«) for at få hånd i hanke med hans studier. Anden gang var i 1830–31, da han efter tidens skik forsøgte sig med en rejse til Rom (»denne tossede Bye«), men ikke bestilte andet end at ønske sig hjem igen. Og endelig da hustruen for datterens skyld førte ham på den ene rejse efter den anden, fortrinsvis til Paris (»en Mødding«), hvor han endte sine dage.

Om forholdet til Julie og om andre personlige forhold, bringer brevene meget nyt stof, men det væsentlige har her været at fremdrage deres, i videste forstand, litterære aspekter.

Udgivelsesarbejdet, herunder en grundig indledning, ved Morten Borup, er naturligvis fremragende.

Uffe Andreassen

Norske balladar i opskrifter frå 1800-talet. Red. av Adel Gjøstein Blom og Olav Bø. Det norske samlaget, Oslo 1973. 376 s. 42 nkr.

Med dette fyldige bind til en meget rimelig pris imødekommes – i fortsat mangel af en norsk standardudgave – det gamle behov for ihvertfald et udvalg af filologisk nøjagtige norske balladetexte. Ikke 59, som registeret antyder, men henad 110, fordi de fleste typer er repræsenteret med et par opskrifter. Disse er imidlertid ikke forsynet med bogstaver el. lg.; man kan altså ikke henvise til dem på traditionel og praktisk vis, men må skelne mellem fx. nr. 26 s. 149 og nr. 26 s. 153.

Overskriften giver opskriftens sted, år, optegner og meddeler, og man synes at tilsvarende registre ville have været en ringe uløjlighed. Efter teksten henvises til ms.s findested, evt. renskrift, særlige omstændigheder og gamle tryk. Noter s. 357–70 meddeler, i hvilke andre nordiske lande visen kendes, og til dens plads i hovedudgaver og faglitteratur. Konkordanser til Utsyn eller Lie-støl-Moe er imidlertid ikke meddelt, og sidstnævntes udgivere er holdt stærkt i baggrunden: man henviser til den reviderede udgaves noter, ikke til dens numre, og man bruger forkortelsen NFFolkeviser I^a (II^a), som i litteraturlisten endnu kortere hedder Norsk Folkediktning I–II^a. (V–VI var vist korrekte, se

DSt 1960 109). Litteraturlisten er i det hele knapt redigeret og svigter læseren ved ikke at nævne reprints af Landstad og Bugge og ved flere unøjagtigheder; værst er det at de to udgaver af Islenzk fornkvæði ser ud til at være én.

Solheim-Bøs reviderede Liestøl-Moe inddelte viserne i genrer med helgenviser først. Nu er det blevet til: naturmytiske viser, legendeviser, historiske viser, riddarviser, kjempe- og trollviser, skjemteviser. Det ser mere fællesnordisk ud, selvom det har kostet Draumkvedet dets førsteplads! og svarer da også til den nordiske balladetype-katalog, der som led i et europæisk projekt er under forberedelse ved svensk-norsk samarbejde. Fælleskatalogens numre har man dog endnu ikke haft rådighed over.

Sidst i udgaven giver nogle facsimiler et indtryk af de klassiske optegneres delvis vanskelige håndskrift; opskrifter ældre end 1840'erne er med i bogen, men de er jo få. Melodier tages der ikke hensyn til; der er næppe mange melodier i optegnelserne, og der er norsk tradition for at adskille de to sammenhørende sider af sagen.

Bogen minder i sit anlæg om Röhrich & Brednichs tyske antologi (se DSt 1969 115). Den er trods sine funktionelle mangler en kærkommen og selvskreven bog, hvor der arbejdes seriøst med nordisk visedigtning og med norsk filologi. Og den har affektionsværdi ved at gøre os den norske pionergenerations arbejde nærværende.

Erik Dal

Øystein Gaukstad: Toner fra Valdres. Utgjevar Valdres Bygdeboks forlag. Leira, Valdres 1973. 264 s. + upag. nodebilag nr. 1-750.

Valdres ligger mellem Sognefjorden og Gudbrandsdalen. Landskabet har været og er stadig et betydeligt turistmål, og også folkemusikindsamlere har rejst der, fra pioneren Lindeman til vore dage. En fjerdedel af de folketoner, kendere kan påvise i Griegs kompositioner, er fra Valdres, og Sigurd Islandsmoen har modtaget inspiration til mange satser i sine store værker Requiem og Missa solemnis fra sit omfattende indsamlingsarbejde i disse egne.

Førstebibliotekar Øystein Gaukstad har med sin fremlæggelse af Valdresmusikken lagt et meget solidt bidrag dels til sine personlige fortjenester som forfatter, udgiver, bibliograf og bibliotekar, dels til den norske folkemusiklitteratur i det hele. Materialet er langt større end hvad O. M. Sandvik har præsteret i sine to større bøger om henholdsvis Gudbrandsdalen og Østerdalen; til gengæld beror det kun for en mindre dels vedkommende på forf.s egne indsamlinger, men er en sammenfatning og supplerings af feltarbejde gennem mere end 100 år. Opgaven at skrive en sådan bog har Gaukstad arvet fra afdøde dr. Erik Eggen, en af de største samlere i Valdres. Den har været svær, ikke blot p. g. a. stoffets omfang, men også p. g. a. de lokale kræfters rimelige krav om en populær fremstillingsform; jeg kan ikke rigtig finde ud af, om dette krav er opfyldt, for bogen er bredt og venligt skrevet (så langt som den overhovedet er »skrevet« i denne betydning), men stoffet er tungt og fremstillingen ikke for forudsætningsløse hjemstavnsvenner.

Dog sætter forf. en række grundspørgsmål på plads med det moment af apologi, som formålet berettiger: at en given melodi i folkelig form ikke bliver mindre norsk, fordi den har kilder og sidestykker rundtom, og at den ene variant ikke er rigtigere end den anden. Kapiteloverskrifter som Forvandlingens lov, Salmetoner, Varianter, Tonalitet viser hvor forf. vil hen. De vigtigste indsamleres arbejde omtales, og hertil knyttes naturligt nogle ord om vigtige meddelere. Bogens almene del på ca. 90 sider afsluttes med en lille fortegnelse over Valdrestoner i kunstmusikken.

Bogens anden del, ca. 140 sider, er kildefortegnelse over melodierne med noter, der stedvis kan uddybes til hele små artikler. Benyttelsen af bibliografi, person- og førsteliniereregister fører benytteren til fx. danske paralleller i stof-fet; men det er ikke praktisk, at disse hjælpemidler sidder lige efter bogens tekst, altså midt i bindet.

Dettes sidste halvdel udgøres af melodierne. De 750 numre betegner ikke uden videre 750 Valdresmelodier. På den ene side er der spring i nummereringen mellem visse afsnit samt gengivelser af en del kilde- og parallelstof, på den anden side meddeles mange numre i en række, måske et dusin eller flere; og disse er – hvis nogenlunde overkommelige at sammenligne – skrevet i partiturforn. Dette er gjort med største omhu og indsigt af Øystein Gaukstad selv – det er næsten mere end man kan forlange! men selvfølgelig – når man vil hjælpe læseren med partituropstillinger, kræves der så meget af nodeskriveren, at man ligeså godt selv kan gå til sagen.

Der er relativt lidt ballademateriale i den store bog, se. s. 136 ff og melodi 100 ff. men naturligvis byder også andre dele af det karakterfulde melodistof på sager af dansk interesse.

Man tager hatten af for Gaukstads og valdrisernes ildhu!

– I forbindelse med bogen skal nævnes et par andre publikationer (begge fra Universitetsforlaget), der særlig behandler de norske religiøse folketoner og deres dragende særpræg. *O. M. Sandvik: Norske religiøse folketoner* begyndte med bind I 1960, kingotoner, kort nævnt DSt 1962 134; fortsættelsen fulgte 1964, II, *Melodier sunget til tekster av Hans Adolph Brorson og Marcus Carstensen Volqvartz*, 154 s. med 109 nr., men det dobbelte antal melodier, og med al text på både norsk og engelsk. Og ifjor udkom *Norske religiøse folketoner for en sangstemme med akkompagnement ved Rolf Holger. Oplysninger om melodi og tekst ved O. M. Sandvik*. 56 s. med 25 melodier, forsynet med en harmonisering af musikeren og sangeren Rolf Holger i en frit dissonerende, ofte meget udtryksfuld sats. Melodierne er optegnet gennem tiderne, fra pionererne til rikskringskastingens tid – en del af dr. Sandvik, der har set dette ganske vist lille arbejde udkomme i sit 99. år.

Jeg skriver dog disse linier med tanken mindre på denne min gamle ven end på de to afdøde, Karl Clausen og Arthur Arnholtz, to af de få herhjemme, der vidste at glæde sig over denne særlige del af folkemusikken og dens helt specielle kunstneriske og religiøse budskab.

Erik Dal